

ISSN 2310 – 9513

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

№ 1144

**Серія «Міжнародні відносини. Економіка.
Країнознавство. Туризм»**

Започаткована 2013 р.

Т. 2

Юридичні науки (Міжнародне право)

Випуск 4

Харків – 2014

Вісник присвячено актуальним проблемам міжнародних економічних відносин, економіки, країнознавства та туризму. Висвітлено теоретичні основи дослідження світового господарства, проаналізовано національні моделі соціально-економічного розвитку, міжнародні інтеграційні процеси, конкурентні стратегії. Розглянуто питання сучасної системи міжнародного права. Відображено питання теорії і практики країнознавства та туризму.
Для науковців, викладачів, аспірантів та студентів.

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 14 від 26 грудня 2014 року)*

Головний редактор: Є. М. Воробйов — доктор економічних наук, професор (ХНУ імені В. Н. Каразіна, м. Харків).

Заступники головного редактора:

Т. Є. Кагановська — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України (ХНУ імені В. Н. Каразіна, м. Харків);

В. І. Сідоров — кандидат економічних наук, професор (ХНУ імені В. Н. Каразіна, м. Харків).

Заступники головного редактора з іноземних мов:

І. С. Шевченко — доктор філологічних наук, професор (ХНУ імені В. Н. Каразіна, м. Харків);

І. В. Давиденко — кандидат філологічних наук, доцент (ХНУ імені В. Н. Каразіна, м. Харків).

Відповідальний редактор: А. Ю. Парфіненко — кандидат історичних наук, доцент (ХНУ імені В. Н. Каразіна, м. Харків);

Відповідальний секретар: Л. В. Малахова — кандидат економічних наук (ХНУ імені В. Н. Каразіна, м. Харків).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Секція з економічних наук

В. В. Александров — кандидат економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України (ХНУ імені В. Н. Каразіна, м. Харків);

С. І. Архієреєв — доктор економічних наук, професор (ХНУ імені В. Н. Каразіна, м. Харків);

А. П. Голіков — доктор географічних наук, професор, академік ВШ України, Заслужений діяч науки і техніки України, Заслужений працівник сфери туризму (ХНУ імені В. Н. Каразіна, м. Харків);

О. А. Довгаль — доктор економічних наук, професор (ХНУ імені В. Н. Каразіна, м. Харків);

В. В. Гончаренко — доктор економічних наук, професор (Полтавський університет економіки та торгівлі, м. Полтава);

С. А. Циганов — доктор економічних наук, професор (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ);

Н. А. Казакова — кандидат географічних наук, професор (ХНУ імені В. Н. Каразіна, м. Харків);

О. К. Слінкова — доктор економічних наук, професор (Національний дослідницький університет «Белгородський державний університет», м. Белгород).

Секція з юридичних наук (міжнародне право)

С. В. Венедіктов — доктор юридичних наук, доцент (ХНУ імені В. Н. Каразіна, м. Харків);

Т. Є. Кагановська — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України (ХНУ імені В. Н. Каразіна, м. Харків);

О. Р. Кібенко — доктор юридичних наук, професор (ХНУ імені В. Н. Каразіна, м. Харків);

В. Ф. Антипенко — доктор юридичних наук, професор (Інститут міжнародних відносин Національного авіаційного університету, м. Київ);

Л. В. Новікова — кандидат юридичних наук, доцент (ХНУ імені В. Н. Каразіна, м. Харків);

Т. Л. Сироїд — доктор юридичних наук, професор (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків);

В. Б. Харченко — доктор юридичних наук, професор (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків).

Адреса редакційної колегії:

61022, м. Харків, майдан Свободи, 6, факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
тел. (057) 707 53 06, www.irtb.karazin.ua, meo.vestnik@yandex.ru

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір, точність, достовірність наведених даних, фактів, цитат, інших відомостей.

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 11825 – 696 ПР від 04.10.2006

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, оформлення, 2014

ЗМІСТ

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

О. А. Гавриленко Античне міжнародне право в контексті міждержавних відносин у Північному Причорномор'ї (кінець VII ст. до н. е. — VI ст. н. е.).....	6
О. В. Дягілев Законодавство Канади стосовно лобістської діяльності: позитивний досвід та проблеми нормативного регулювання.....	10
С. Ф. Здоровко Застосування загальноприйнятих принципів та норм міжнародного права, спрямованих на боротьбу з транснаціональною злочинністю.....	15
В. П. Кононенко Аналіз міжнародного договору України «Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до договору про нерозповсюдження ядерної зброї».....	21
Л. В. Новікова Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй як інституція протидії тероризму.....	25
О. А. Файєр Припинення договору страхування професійної відповідальності.....	29

CONTENTS

INTERNATIONAL LAW

O. A. Gavrylenko Classic international law within inter-state relations in the Northern Black Sea region (vii century bc – vi century ad).....	6
O. V. Dyagilev Canadian legislation concerning lobbying: positive experience and regulatory issues.....	10
S. F. Zdorovko Application of accepted principles and norms of international law aimed against international crime.....	15
V. P. Kononenko The analysis of the international treaty of Ukraine «Memorandum on security assurances in connection with Ukraine's accession to the treaty on the non-proliferation of nuclear weapons».....	21
L. V. Novikova The United Nations security council as a counteraction for international terrorism.....	25
O. A. Fayer Termination of the professional liability insurance contract.....	29

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

АНТИЧНЕ МІЖНАРОДНЕ ПРАВО В КОНТЕКСТІ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН У ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І (кінець VII ст. до н. е. – VI ст. н. е.)

О. А. Гавриленко,

д.ю.н., проф.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

mpdepartment@ukr.net

Статтю присвячено розгляду основних інститутів міжнародного права античних держав Північного Причорномор'я, періоду другої половини I тис. до н. е. - перших сторіч нашої ери. Автор прагнув довести, що вже у другій половині I тис. до н.е. у полісах Північного Причорномор'я існувала достатньо складна та розгалужена система норм міжнародного права, яка значною мірою була запозичена з права метрополій та суттєво розширена завдяки власному законодавству.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародні відносини, джерело права, міжнародний договір, право війни.

АНТИЧНОЕ МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО В КОНТЕКСТЕ МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В СЕВЕРНОМ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ (КОНЕЦ VII В. ДО Н. Э. – VI В. Н. Э.).

Статья посвящена рассмотрению основных институтов международного права античных государств Северного Причерноморья, периода второй половины I тыс. до н. э. – первых столетий нашей эры. Автор стремился доказать, что уже во второй половине I тыс. до н. э. в полисах Северного Причерноморья сложилась достаточно сложная и разветвленная система норм международного права, которая в значительной мере была заимствована из права метрополий и существенно расширена благодаря собственному законодательству.

Ключевые слова: международное право, международные отношения, источник права, международный договор, право войны.

CLASSIC INTERNATIONAL LAW WITHIN INTER-STATE RELATIONS IN THE NORTHERN BLACK SEA REGION (VII CENTURY BC – VI CENTURY AD)

The article studies of some prominent institutions of international law of the antique states of the Northern Black Sea Coastland in the term of second half of the first millennium AD through the first centuries of our era – Hersones, Olbia, Tira, the Bosporean kingdom. The author proves, that since the second half of the first millennium AD in the policies of the Northern Black Sea Coastland there was a multiple and furcal system of norms of international law, which was borrowed from the law of mother countries and was broadened due to the own legislation.

Key words: international law, international relations, source of law, international treaty law of war.

Стародавнє міжнародне право вже давно є об'єктом пильної уваги вчених [1]. Водночас спеціальні історико-правові дослідження міжнародно-правових стосунків античних держав Північного Причорномор'я наприкінці I тис. до н. е. – на початку I тис. н. е. досі майже відсутні. Лише окремі аспекти проблеми висвітлено у працях істориків-антикознавців.

Метою даної статті є комплексний аналіз характерних рис міжнародного права та міжнародно-правових відносин держав північнопонтійського регіону античного часу. Новизна дослідження полягає у тому, що в ньому на матеріалах давніх державних утворень з'ясовано особливості міжнародного права та стосунків Ольвії, Херсонесу, Боспорського царства з іншими еллінськими державами. З появою держав у міжнародних відносинах виокремлюється центральна ланка – міждержавні відносини. Саме вони перетворюються на головний фактор формування міжнародного права, а нормам останнього надається обов'язковість, санкціонована державою. Особливістю стародавніх міжнародних відносин був їх розвиток в межах певного регіону, двосторонність, партикулярність та утилітарний характер [2, с. 12]. Важливою рисою стародавнього міжнародного права був також його тісний зв'язок з релігійними віруваннями народів. Це дало

підстави деяким вченим стверджувати, що в античності право було поєднано з релігією [3, с. 172, 178].

Відомий вітчизняний вчений (син адвоката, депутата угорського сейму Емануїла Грабаря, онук визначного закарпатського політичного діяча, правника Адольфа Добрянського), фахівець у галузі міжнародного права В. Е. Грабар справедливо зазначав, що вже з часів сивої давнини скрізь, де люди проживали окремими громадами у більш або менш близькому сусідстві, між цими громадами підтримувалися різноманітні відносини, на основі яких поступово формувалася система правил, що набували зовнішньообов'язкового юридичного значення [1, с. 378]. Це й були норми міжнародного права. Як зауважував Ю. С. Шемшученко, історично виникнення міжнародного права тісно пов'язане з процесами становлення державності [4, с. 669].

Протягом усієї історії людства це право не лише розвивалося під впливом мінливих економічних та інших міжнародних відносин, а й відповідним чином впливало на ці відносини. При цьому роль міжнародного права постійно зростала. З його допомогою державами встановлювалися загальноприйнятні стандарти поведінки, воно виступало засобом міжнародного співробітництва у різних галузях суспільного життя.

Вже за часів античності міжнародне право стало відігравати узгоджувальну та координуючу роль [5, с. 11].

У північнопонтійському регіоні, як і на інших окраїнах еллінської цивілізації, поступово усувається характерна для стародавнього часу напруженість відносин між окремими державами, яка кожен хвилину могла призвести до збройних конфліктів. Насамперед це здійснювалося через численні договори про мир та дружбу, що уклалися більшою частиною на більш або менш тривалий період. Г. Бузольт, досліджуючи особливості зародження та розвитку міжнародного права та міжнародних відносин в античний час, зауважував: «Чим більше окремі держави виступали з тісної сфери зносин із сусідами та чим більше зіткнення між двома державами залучали до участі й інших, тим частіше уклалися військові союзи. Почали виникати політичні угруповання» [6, с. 66].

Союзи уклалися інколи на певну кількість років, інколи на невизначений термін для досягнення точно визначеної мети. Найчастіше це були оборонні союзи – епімахії (ἐπιμαχίαι). У таких випадках союзники зобов'язувалися з повною готовністю та усіма силами надавати допомогу у випадках, коли на територію однієї або іншої сторони, що уклала договір, здійснювався напад ворогів. Такий договір, спрямований проти загрози скіфських нападів, наприклад, було укладено у 179 р. до н. е. між херсонеською громадою та понтійським царем (дідом Мітрідата Євпатора) І. Фарнаком В договорі сторони поклали на себе взаємні зобов'язання «не піднімати зброї» одна проти одної [7, с. 54–55; 8, с. 6–7]. Монарх обіцяв у разі нападу скіфів на поліс або підвладну йому територію надати Херсонесу військову допомогу: «Я завжди буду другом херсонесцям і, якщо сусідні варвари виступлять походом на Херсонес або на підвладну херсонесцям країну, або будуть кривдити херсонесців, і вони закличуть мене, буду допомагати їм, оскільки буде в мене час, і не замислю зла проти херсонесців жодним чином, і не піду походом на Херсонес, не підніму зброї проти херсонесців ... поки вони залишаться вірними дружбі зі мною» [9, с. 402]. А. С. Русяєва та М. В. Русяєва припускають, що цей договір був складовою договірної системи, до якої приєдналися також Віфінія, Каппадокія, Гераклея, Кізік, Месембрія, Одессос та, можливо, Ольвія [10, с. 131].

У певних випадках зобов'язання щодо надання військової допомоги поширювалося й на внутрішніх ворогів – підданих-заколотників або партій, що здійснювали спроби повалити існуючий лад. У вже згаданому договорі між Херсонесом та Понтійським царством містилася стаття, в якій сторони домовлялися в міру сил зберігати основи суспільного ладу та «не чинити... нічого такого, що могло б зашкодити народу...» обох країн [11, с. 47–48]. Для Херсонесу укладення цього договору мало велику користь. Наскільки можна припустити, зважаючи на бідність джерел, протягом декількох десятиріч років (аж до кінця II ст. до н. е.) місто не зазнавало суттєвих утисків від войовничих сусідів. Однак, вже у 110–109 рр. території Херсонесу на узбережжі

Криму – Керкінітида, Прекрасна Гавань – опинилися під скіфським контролем [12, с. 406].

З епімахії виникали військові союзи, які зобов'язували сторони мати одних і тих же друзів та ворогів. Держави, котрі уклали такі договори, спільно вирішували питання щодо проголошення війни, за включенням тих випадків, коли підпорядковані члени альянсу зобов'язувалися до відмови від здійснення будь-якої самостійної зовнішньої політики. Якщо ж одна із союзних держав розпочинала військові дії за власним розсудом, то вона повинна була й вести їх самостійно аж до остаточної перемоги чи поразки. Якщо союзники, згідно з умовами договору, перебували в однаковому становищі, вони брали однакову участь у веденні війни. Але все ж, зазвичай, держава, в межах або поблизу якої точилися військові дії, за свідченням Фукидіда, користувалася гегемонією, її війська займали почесне місце у бойовому порядку [6, с. 67].

Договори про епімахію закріплювалися усною присягою відповідних посадових осіб держав-союзниць. У тексті договору достатньо часто містився зміст цієї клятви та інколи включалася клаузула щодо поновлення її через певний термін. У херсонесько-понтійському договорі 179 р. до н. е. містилася «присяга, якою поклявся цар Фарнак, коли з'явилися до нього послы Матрій та Гераклій» [9, с. 402]. Бронзові дошки, кам'яні плити або колони, на яких викарбовувався текст договору, виставлялися для загального ознайомлення на агорі у кожному з союзних міст, та, окрім того, іноді в Дельфах або інших місцях, що вважалися священними.

Набагато рідше за військово-політичні уклалися договори торговельного характеру [12, с. 49]. Наприклад, у договорі між Афінами та Боспорським царством, про укладення якого повідомляв Демосфен у своїй промові проти Лептида, цар Левкон II давав згоду на звільнення афінських купців від вивізних мит, а також надавав їм інші пільги.

Для міжнародної торгівлі особливе значення мали договори, які регламентували порядок судочинства щодо численних спорів, які виникали у перебігу різноманітних бізнесових операцій. Ці правові договори, які давні греки називали сямболами (συμβολαί, σύμβολα), містили визначення загальних правових положень, які повинні були застосовуватися у юрисдикційному процесі [6, с. 69]. Зазвичай, як твердив Арістотель у «Політії», справи, які підлягали вирішенню на підставі міжнародно-правового договору (δίκαι ἀπό συμβόλων), розглядалися у полісі, громадянським судом якого був відповідач [13, с. 114]. Громадяни держав, між якими не були укладені ніякі правові угоди, часто були позбавлені можливості домогтися справедливості. Тому траплялося, що кредитор, який, як йому здавалося, зазнав збитків шляхом так званого «акту самопомоги» (συλῆν) ставав власником майна або особи іншого, якщо останній перебував у державі кредитора, або в сусідній чужоземній області. Тоді суд цієї держави вирішував питання про законність такого вчинку, адже правовими договорами заборонялося самовільне захоплення чужого майна.

Для здійснення міжнародних торговельних операцій необхідні були також договори про грошовий обіг. Серед таких з творів Полібія відомо про укладену близько 420 р. угоду щодо використання єдиної монети у містах, що входили до складу першого афінського морського союзу в V ст. до н. е. «Хто буде чеканити в містах (свою) срібну монету та буде користуватися не афінськими монетами, вагами й мірами, але іноземними монетами, вагами й мірами, підлягає покаранню... приватні особи здають іноземну монету, коли побажають, а місто (Афіни) повинно її обміняти (на афінську). Кожен повинен скласти перелік (монет, які здає) і представити його на монетний двір, епістати ж, прийнявши цей список і занісши його на дошки для публічних оголошень, повинні виставити їх біля монетного двору для огляду кожному бажаючому, занісши окремо іноземні гроші й окремо місцеві». Близьким за змістом до цієї угоди є ольвійський закон про грошовий обіг та валютні операції (закон Каноба) [14, с. 27]. Цілоком ймовірно, що його положення були підтвержені угодами з деякими полісами Південно-Східного Причорномор'я (принаймні, з м. Героном). Такий висновок вбачається цілоком припустимим, зважаючи на той факт, що вкарбований на мармуровій плиті текст цього закону був виставлений на геронській агорі.

Часом більш тісний зв'язок між полісами ґрунтувався на міжнародно-правових договорах, котрі наділяли усіх громадян двох держав аналогічними правами публічного та приватного характеру (*ισορολιτεία καὶ ἐπιτυχία καὶ ἐκτισις ἦς καὶ οἰκίας*). Для ілюстрації такого різновиду договорів можемо пригадати мілето-ольвійську угоду, укладену невдовзі після 331 р. до н. е. – року облоги Ольвії військами Олександра Македонського під проводом його полководця Зопіріона. В одній із статей договору особливо підкреслюється: «... Якщо у мілетянина буде тяжба в Ольвії, він повинен мати доступ до суду, і його справа повинна розбиратися у п'ятиденний термін у тому ж відділенні суду, якому підлягають справи між громадянами. Усі мілетяни повинні користуватися ателіями, за виключенням тих, хто має право громадянства в іншому місті, беруть участь у його уряді та у його судових установах. Точно так же й ольвіополіти повинні в Мілеті користуватися ателіями, і взагалі вони мають у Мілеті таким же чином ті права, які мілетяни мають у місті Ольвії» [15, с. 38 – 39].

В античний період поступово опрацьовувалися й норми, які регулювали міждержавні відносини у періоди воєн. Безпосередньо перед початком військових дій країні-противнику через спеціального посланця, який вважався захищеним «божественним правом» і внаслідок цього недоторканим [16, VII, 9, 2; VII, 136] формально оголошувалася війна. У деяких випадках держава, якій оголошувалася війна, могла відкупитися від агресора. Ця норма була притаманною не лише еллінському праву. Так, з ольвійського декрету на честь Протогена [14, с. 32] відомо, що цей заможний громадянин кілька разів виплачував значні суми зі своїх коштів, прагнучи відвернути військову загрозу з боку сарматського царя Сайтафарна. В де-

креті згадується про участь Протогена у надзвичайно ризикованій посольській місії до Сайтафарна. Через відсутність коштів в ольвійській державній скарбниці Протоген і Аристократ, узявши 900 золотих статерів, вирушили до царя. Однак його не задовольнила запропонована сума. Розгніваний Сайтафарн вирушив походом проти Ольвії [9, с. 32]. Текст декрету у цьому місці обривається і взагалі лишається незрозумілим, чим закінчилася така загроза. Виходячи з того, що про неї так детально оповідається у почесному декреті, на думку А. С. Русяєвої та М. В. Русяєвої, все нарешті вдалося вирішити задовільно для ольвійської громадянської общини – звичайно, за допомоги золотих статерів Протогена [10, с. 121]. Невідомо, у яку суму обійшлася для нього відмова Сайтафарна від його агресивних зазіхань. Очевидно, вона мала бути набагато більшою за раніше запропоновані ольвіополітами 900 статерів.

Як наголошував Г. Бузольт, посилаючись на свідчення Геродота, Страбона та Фукидіда, перемога у війні за взаємною згодою, могла визначатися не битвою військ держав-супротивників, а поєдинком лише наперед визначеної кількості бійців обраних обома сторонами військового конфлікту [6, с. 70].

Військовополонені вважалися безумовною власністю переможця. Зазвичай противника, який добровільно склав зброю та благав про пощаду, залишали живим. Але часом гострі взаємні антагонізми призводили до того, що полонених жорстоко вбивали. Якщо місто здавалося переможцеві, то доля його населення залежала від умов капітуляції (*βιολογία*). При обговоренні цих умов переможці, як правило, наполягали на виплаті контрибуцій, руйнуванні міських стін, видачі військових кораблів тощо [6, с. 71]. Тяжкою була доля міст, громадяни яких були змушені скласти зброю без жодних умов або захоплених внаслідок штурму. Вони, разом із усіма жителями та усім майном, перетворювалися на цілковиту власність переможців. У таких випадках часто траплялося, що усіх чоловіків вбивали, жінок і дітей продавали до рабства та вщент руйнували будівлі. Недоторканими вважалися лише храми та інші священні споруди.

Усе це цілоком пояснює, чому у 331 р. до н. е., під час облоги Ольвії 30-тисячним військом Олександра Македонського під командуванням Зопіріона, ольвіополітамии, за свідченням Маркобія, було вжито низку найрадикальніших заходів, спрямованих на мобілізацію усіх категорій населення на оборону полісу: звільнено рабів, що тепер поповнили ряди ополченців, надано громадянських прав іноземцям, за рахунок яких поповнилася державна скарбниця, здійснено «сисахфію» (погашення боргових зобов'язань демосу) та укладено союзний договір з кочовими скіфами, що дало можливість виступити проти нападників єдиним фронтом [15, с. 46 – 47]. Дослідники припускають, що перемога ольвіополітів над Зопіріоном стала можливою, у першу чергу, завдяки договору про військову допомогу з царем скіфів, який був укладений за ініціативою Каллініка, сина Евксена. Саме він, ймовірно, через послів повідомив

македонського полководця про спільний виступ проти нього, очевидно, свідомо перебільшивши чисельність військ союзників [10, с. 92–93]. Такий альянс ольвійців зі скіфами, а також боспорянами і, можливо, херсонеситами, не міг не справити враження на Зопіріона, який вирішив перервати експансіоністську акцію. За цю та інші заслуги ольвійський громадянин Каллінік за пропозицією архонтів та колеги Семи спеціальним декретом Ради та Народних зборів був удостоєний нагороди у вигляді тисячі золотих та прижиттєвого встановлення його бронзової статуї з присвятою Зевсу Сотеру (Спасителю) [9, с. 25].

Якщо війни припадали на час відомих свят, деякі держави виступали з вимогою миру — «екехеїрії» (έκεχεϊρία), як, наприклад, під час олімпійських ігор [17, с. 150–151]. Цілком можливо припустити проголошення екехеїрії під час проведення календарно-спортивних ігор на честь Ахілла та Аполлона Дельфінія в Ольвії. На ці ігри з'їжджалися представники багатьох держав античного світу [10, с. 35–36, 45]. Єдиною обов'язковою вимогою до учасників було дотримання правил проведення змагань, постанов про хід святкування, та дотримання встановленого на час свят священного перемир'я.

Деякі зі святилищ, які виступали організаторами ігор та святкувань, ставали осередком більш тісних відносин між державами, які об'єднувалися у союзи. Не завжди були громадянами однієї держави ті, хто збирався біля спільного святилища для принесення жертв та для змагань, і при цьому побіжно проводили наради про політичні справи. При заснуванні союзу до святилища примикали й сусідні поліси, пов'язані

торгівельними або політичними інтересами. Членів подібного союзу називали амфіктіонами (Ἀμφικτιόνες або Ἀμφικτιόνες). Власне амфіктіоніями називали союзи, що були створені навколо святилищ Посейдона в Онхесті та Калаврії, потім — союзи навколо храмів піфійського та делоського Аполлона [6, с. 73]. До останньої з названих амфіктіоній входили й деякі північнопричорноморські держави, зокрема, Ольвія.

Отже, міжнародне право сягає деякими своїми коренями давніх цивілізацій (інститут міжнародної правосуб'єктності, дипломатичні привілеї та імунітети тощо). З'ясування того, які з основоположних засад стародавнього міжнародного права або його окремих інститутів (права міжнародних договорів, дипломатичного права, мирного вирішення конфліктів, морського права, законів та звичаїв війни, статусу іноземців тощо) стали фундаментальними чи складовими його сучасної системи, а які з них не збереглися до нашого часу і чому, — надасть майбутнім дослідникам можливість визначити характерні особливості цього права, його природу і специфіку. Зважаючи на наявність суттєвих лакун в історичному пізнанні права України античного періоду, нині необхідно приділити пильну увагу особливостям міжнародного права, нормами якого регулювалися відносини античних держав Північного Причорномор'я між собою та з іншими державними утвореннями протягом кінця VII ст. до н. е. — VI ст. н. е. Вирішення цих та низки інших проблем буде сприяти з'ясуванню та більш ефективному використанню механізмів міжнародної правотворчості та правозастосування, зміцненню міжнародної законності та правопорядку.

Література

1. Грабарь В. Э. Материалы к истории литературы международного права в России (1647–1917) / В. Э. Грабарь. — М.: Изд-во АН СССР, 1958. — 491 с.
2. Буткевич О. В. Становлення і розвиток міжнародного права у стародавній період: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / О. В. Буткевич. — К., 2002. — 16 с.
3. Куланж Ф. де. Древняя гражданская община. Исследование о культе, праве, учреждениях Греции и Рима / Фюстель де Куланж. — М.: Типо-литогр. т-ва И. Н. Кушнарев и К, 1895. — 374 с.
4. Шемшученко Ю. С. Міжнародне право / Ю. С. Шемшученко // Юридична енциклопедія в 6 т. — Т. 3. К—М. — К.: Вид-во «Українська енциклопедія», 2001. — 669 с.
5. Тимченко Л. Д. Международное право / Л. Д. Тимченко. — Х.: Консум, 1999. — 526 с.
6. Бузольт Г. Очерк государственных и правовых греческих древностей / Г. Бузольт. — Х.: Тип. А. Дарре, 1890. — 320 с.
7. Договор Фарнака Понтийского с Херсонесом: обстоятельства заключения и датировка (взгляд со стороны): материалы V Международной конференции, посвященной 350-летию Харьковской и 200-летию ХНУ имени В. Н. Каразина, 4–6 ноября 2004 г. — Х.: НМЦ «МД», 2004. — 54–55 с.
8. Гавриленко О. А. Міждержавні договори античних полісів Північного Причорномор'я — найдавніші пам'ятки міжнародного права на теренах України / О. А. Гавриленко // Проблеми ефективності міжнародного права. Матеріали науково-практичного круглого столу 4 квітня 2014 року. — Х.: ФОП Бровін О. В., 2014. — С. 5–9.
9. Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae. Vol. 1. Ed. 2 / V. Latyshev. — Petropoli, 1916. — 594 p.
10. Русяева А. С. Ольвия Понтийская: Город счастья и печали / А. С. Русяева, М. В. Русяева. — К.: Издательский дом «Стилос», 2004. — 228 с.
11. Соломоник Э. И. Каменная летопись Херсонеса. Греческие лапидарные надписи античного времени / Э. И. Соломоник. — Симферополь: Таврия, 1990. — 110 с.
12. Буткевич О. В. Міжнародний договір як джерело стародавнього міжнародного права / О. В. Буткевич // Міжнародні відносини. — Вип. 18. — К.: КНУ імені Т. Г. Шевченка, 2001. — С. 4–9.
13. Аристотель. Сочинения в четырех томах / пер. А. И. Доватура, М. Л. Гаспарова, С. А. Жебелева и др. — М.: Наука, 1976. — 420 с.
14. Гавриленко О. А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н. е. — перша половина VI ст. н. е.): монографія / О. А. Гавриленко. — Х.: Парус, 2006. — 352 с.
15. Жебелев С. А. Милет и Ольвия // Северное Причерноморье / С. А. Жебелев. — М.—Л.: Изд-во АН СССР, 1953. — С. 38–47.
16. Геродот. История в девяти книгах / пер. Г. А. Стратановского. — Л.: Наука, 1972. — 600 с.
17. Блаватская Т. В. Черты истории государственности Элады / Т. В. Блаватская. — СПб: Алетейя, 2003. — 409 с.

ЗАКОНОДАВСТВО КАНАДИ СТОСОВНО ЛОБИСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОЗИТИВНИЙ ДОСВІД ТА ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

О. В. Дягілев,

к.ю.н., ст. викладач

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

mpdepartment@ukr.net

Стаття присвячена вивченню конституційно-правового досвіду правової регламентації лобістської діяльності в Канаді, оскільки за даними Доповіді Парламентської Асамблеї Ради Європи «Лобювання у демократичному суспільстві» від 5 червня 2009 р. канадську модель регулювання лобювання визнано однією з найбільш дієвих та показових у світі. У статті досліджено досвід унормування лобізму в Канаді у хронологічному порядку. Зокрема, розглянуто процес прийняття Парламентом Канади Акту «Про реєстрацію лобістів» (набув чинності у 1989 р.), основні положення цього законодавчого акту та практику його застосування. Встановлено, що практика застосування канадського законодавства про лобювання довела необхідність його реформування, яке було проведено у 2 етапи. Зокрема, було внесено зміни до Акту «Про реєстрацію лобістів» та прийнято Кодекс поведінки лобістів (1995–1997 рр.), прийнято 2 нових акти з лобювання: «Про правила реєстрації лобістів» та «Про правила уповноважених державних посадових осіб» (2008 р.).

Визначено, що особливістю унормування лобювання в Канаді є те, що вказане суспільне явище врегульовано на рівні спеціального закону, який доповнюється іншими нормативними актами, що стосуються як лобістів, так і представників влади. Норми законодавства Канади, хоч і встановлюють детальні правила контролю за діяльністю лобістів, спрямовані на надання доступу до владних структур максимально широкому колу зацікавлених представників суспільства. При цьому законодавство у цій сфері особливо виокремлює суб'єктів т. зв. «громадського лобювання» з метою надання вказаному явищу рис широкого суспільного характеру та стимулювання до участі у процесі прийняття владних рішень представників т. зв. «третього» сектору.

Ключові слова: лобізм, громадське суспільство, держава, досвід, інтеграція.

ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО КАНАДЫ ОТНОСИТЕЛЬНО ЛОБИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ПОЗИТИВНЫЙ ОПЫТ И ПРОБЛЕМЫ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Темой статьи является изучение конституционно-правовой практики юридической регламентации лоббистской деятельности в Канаде, поскольку в соответствии с Докладом Парламентской Ассамблеи Совета Европы от 5 июня 2009 г. «Лоббирование в демократическом обществе» канадская модель регулирования лоббирования признана одной из наиболее действенных и показательных в мире. В статье изучен опыт нормативного регулирования лоббизма в Канаде в хронологическом порядке. Так, рассмотрены Акт парламента Канады «О регистрации лоббистов», его основные положения и практика применения. Установлено, что практика применения Акта «О регистрации лоббистов» показала необходимость его реформирования, которое было проведено в 2 этапа: внесены изменения в указанный законодательный акт, приняты Кодекс поведения лоббистов и 2 новых законодательных акта по вопросам лоббирования («О правилах регистрации лоббистов» и «О правилах уполномоченных государственных должностных лиц»).

Установлено, что особенностью нормативного регулирования лоббирования в Канаде является то, что данное общественное явление урегулировано на уровне специального закона, который дополняется иными нормативными актами, которые касаются как лоббистов, так и представителей власти. Нормы законодательства Канады, хоть и устанавливают детальные правила контроля за деятельностью лоббистов, направлены на предоставление доступа к структурам власти максимально широкого круга заинтересованных представителей общества. При этом законодательство в данной сфере особо выделяет субъектов так наз. «общественного лоббирования» с целью предоставления указанному явлению черт широкого общественного характера и стимулирования представителей так наз. «третьего» сектора к участию в процессе принятия решений органами власти.

Ключевые слова: лоббизм, гражданское общество, государство, опыт, интеграция.

CANADIAN LEGISLATION CONCERNING LOBBYING: POSITIVE EXPERIENCE AND REGULATORY ISSUES

The subject of the article is the examination of the constitutional legal practice of the juridical regulation of lobbying in Canada, taking into account the report of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on June 5, 2009 "Lobbying in a democratic society" the Canadian model of the lobbying regulation was declared one of the most effective and significant in the world. The article studies the experience of the lobbying regulation in Canada within the chronological order. The article considers the Act of Canadian Parliament «On registration of the lobbyists», its main provisions and practical implementation. The research finds out the practical implementation of the Act «On registration of the lobbyists» demonstrates the necessity of its reformation, which was carried out in two stages: changes in the stated legislative act were made, also the Code of the lobbyists' conduct and 2 new acts of law on the lobbying legislation were adopted («On regulation of the lobbyists' registration» and «On the regulation of the authorized state officials»).

The research finds out that the feature of the lobbying regulatory in Canada is that the social phenomenon is regulated at the level of a special law, which is complemented with other regulations that apply both to all lobbyists and governmental officials. The Canadian legislation establishes the detailed rules of control lobbyists activities, and also it is aimed at providing access to power bodies of the wide range by interested members. At the same time, the legislation in this area highlights the subjects of the so-called "public lobbying" to provide this phenomenon with a wide public character features and in order to encourage members of the so-called "third" sector to the participation in the decision making process by the authorities.

Key words: lobbying, civil society, the state, the experience, the integration.

Постреволюційні зміни у державно-політичному бутті сучасної України вимагають якісно нових підходів у побудові відносин між громадянським суспільством та державною владою в Україні. У сфері взаємодії органів державної влади із інститутами громадянського суспільства вітчизняна та зарубіжна політико-правова практика містить різноманітні засоби та важелі, завдяки яким громадяни намагаються здійснювати вплив на процес управління державою: вибори, референдум, звернення та петиції, дорадчі та консультативні установи при органах влади тощо. Одним із розповсюджених в Україні та за кордоном засобів впливу на прийняття владних рішень є інститут лобізму, що, на думку автора, є специфічним механізмом взаємодії влади і суспільства, який, будучи невід'ємною складовою частиною демократичної політичної системи, регулює весь спектр суспільних відносин, пов'язаних з процесом відстоювання громадянами та їх об'єднаннями своїх інтересів шляхом впливу на владні структури з метою спонукати останніх до прийняття рішень в інтересах громадян, їх об'єднань або третіх осіб [1, с. 22]. Враховуючи те, що зазначений процес відстоювання громадянами своїх прав та інтересів може мати корупційну складову, виглядає доцільним законодавче регулювання вказаної діяльності з метою посилення легітимних важелів впливу громадянського суспільства на державу та створення дієвих механізмів уникнення зловживань з боку посадових осіб та крупного бізнесу. У вказаному питанні важливим є вивчення закордонного досвіду нормативного регулювання вказаного політико-правового явища з метою засвоєння позитивних прикладів та уникнення повторення помилок зарубіжних законодавців.

Розглядаючи проблематику регламентації лобістської діяльності, доцільним виглядає вивчення конституційно-правового досвіду Канади. Адже за даними Доповіді Парламентської Асамблеї Ради Європи «Лобіювання у демократичному суспільстві» від 5 червня 2009 р., канадська модель регулювання лобіювання є однією з найбільш дієвих та показових у світі. Тому, згідно із Доповіддю ПАРЄ, держави-члени Ради Європи могли б взяти з канадського досвіду легітимації лобіювання багато цінних уроків при законодавчому унормуванні цього явища у національних правових системах [2, с. 2]. Вказане виглядає особливо доречним на тлі проголошеного курсу інтеграції України до структур європейської спільноти.

Зазначимо, що вказані позитивні оцінки канадської моделі лобіювання, які безперечно свідчать про вагомий досягнення законодавців Канади у унормуванні лобізму в країні, цікаві ще й тим, що перший нормативний акт з регулювання лобістської діяльності на федеральному рівні в Канаді вступив в силу лише у 1989 р. Проте із цього часу конституційно-правове регулювання лобістської діяльності в Канаді динамічно розвивалось, свідченням чого стало реформування законодавства в цій сфері у 1995–1997 та у

2007–2008 рр. Отже, розглянемо досвід унормування лобізму в Канаді у хронологічному порядку.

На думку О. Длугопольського, поштовхом до усвідомлення необхідності законодавчого регулювання лобізму в Канаді стала зумовлена посиленням державного адміністрування суспільних відносин інтенсифікація лобіювання у владних установах, яке досить часто мало корупційне підґрунтя. Вказане змусило Уряд та Парламент Канади до розробки у 60–80-х рр. XX ст. низки законодавчих ініціатив щодо легітимації лобіювання. Так, протягом 1969–1985 рр. депутатами було внесено на розгляд парламенту близько двадцяти «приватних» законопроектів щодо урегулювання лобіювання [3, с. 37–38]. Основний зміст запропонованої лобістської реформи в цілому полягав у юридичному оформленні лобістських відносин на засадах збільшення прозорості, відкритості органів влади через надання громадськості повної інформації про тих, хто саме намагався впливати на владні інституції [4, с. 209–210]. Організаційно-правовою формою, яка б це забезпечила, було запропоновано створення федеральної системи реєстрації лобістів та їх систематичне звітування про свою діяльність [5, с. 37]. Вказане питання стало пріоритетним для влади на фоні гучних корупційних скандалів напередодні парламентської виборчої кампанії [4, с. 209–210].

У серпні 1985 р. Прем'єр-міністр Канади оголосив про намір Уряду створити Національну систему реєстрації лобістів, який матеріалізувався в ініціативу влади щодо проведення масштабного громадського обговорення «Лобіювання і реєстрація оплачуваних лобістів» з метою заохочення всіх зацікавлених осіб до дискусії на цю тему [3, с. 38]. Найбільш активну участь в обговоренні питання легалізації лобіювання взяли потенційні лобісти – національні асоціації, великі корпорації, фірми, що спеціалізуються на зв'язках з громадськістю. Ними було порушено два питання. Перше – система реєстрації повинна не бути складною та не створювати бюрократичних перепон. Друге – гарантування на законодавчому рівні нерозголошення лобістами конфіденційної та іншої внутрішньої інформації, яка стала їм відома в результаті їх професійної діяльності [6].

У 1988 р. за результатами роботи депутатів та громадського обговорення Парламентом Канади було прийнято Акт «Про реєстрацію лобістів» (Lobbyists Registration Act), який набув чинності 1 вересня 1989 р. Вказаний закон дає визначення поняття «лобіст», встановлює класифікацію та порядок реєстрації лобістів, визначає методи лобіювання, перелік дій, що не вважаються лобізмом. Згідно з Актом, виокремлюються три типи лобістів: лобісти-консультанти (Consultant Lobbyists), корпоративні «вбудовані» лобісти (in-house lobbyists (corporate)) та «вбудовані» лобісти від організації (in-house lobbyists (organizations)) [7]. Розглянемо більш детально кожен із вказаних видів.

Лобістами-консультантами вважаються особи, які за плату в інтересах будь-якої організації або приватної особи здійснюють такі дії: по-перше, звертаються до державного службовця з метою (а) розробки проекту закону; (б) прийняття, зміни або відміни будь-якого законопроекту або іншого законодавчого акту, регламенту; (в) розробки або зміни державної програми, державної політики; (г) отримання субсидії, гранту; по-друге, організують зустріч державного службовця з третьою особою. Корпоративні «вбудовані» лобісти — це особи, найняті організацією або приватною особою, значну частину (20 % та більше) обов'язків яких становить спілкування з державними службовцями в інтересах роботодавця з питань: (1) розробки проекту закону; (2) прийняття, зміни або відміни будь-якого законопроекту або іншого законодавчого акту, регламенту; (3) розробки або зміни державної програми, державної політики; (4) отримання субсидії, гранту. «Вбудовані» лобісти від організації — це особи, які є співробітниками організації та в обов'язки яких (незалежно від обсягу займаного часу) входить виконання в інтересах їх компанії-роботодавця тих же дій, що здійснюють корпоративні «вбудовані» лобісти [7].

Акт поширює свою дію на лобістську діяльність в органах законодавчої та виконавчої влади; регламентує методи лобістської діяльності; визначає предмет лобіювання нормативно-правові акти парламенту, уряду та урядових установ; під об'єктом лобіювання в Акті розуміють будь-яку посадову особу, що працює під керівництвом Її Величності (члени Сенату і Палати громад, урядовці, інші державні службовці) [8, с. 2797–2800]. Втім, оскільки парламентська система Канади побудована за Вестмінстерською моделлю — члени уряду є одночасно членами парламенту, вказана обставина сприяє зміщенню центру лобіювання з парламенту до уряду, адже саме уряд та його структурні підрозділи визначають основні напрями законодавчої діяльності.

Реєстрацію лобістів у Канаді здійснює Центральне бюро реєстрації Канади, яке кожен рік оприлюднює фінальний (підсумковий) звіт. Лобісти-консультанти та корпоративні «вбудовані» лобісти реєструються у вказаному органі самостійно, перші повинні зареєструватись протягом десяти днів після здійснення передбачених Актом лобістських дій, другі — протягом двох місяців. Формою реєстрації є направлення у Центральне бюро реєстрації Канади такої інформації: 1) ім'я та місце роботи лобіста; 2) ім'я та юридична адреса роботодавця; 3) організаційно-правова форма компанії-роботодавця; 4) вид діяльності компанії-роботодавця; 5) питання, з яких лобіст спілкувався з державним службовцем; 6) державні органи, в яких працюють державні службовці, з якими спілкувався лобіст; 7) методи комунікації між лобістом та державним службовцем [7]. Реєстрацію «вбудованих» лобістів від організації здійснює компанія-роботодавець, у випадку якщо загальна кількість часу, протягом

якого всі робітники організації здійснюють лобістську діяльність, становить не менше 20 % від загального часу зайнятості всіх співробітників. У даному випадку компанія-роботодавець відправляє у регулюючий орган інформацію про всіх співробітників, зайнятих лобістською діяльністю, незважаючи на конкретний обсяг часу, протягом якого вони здійснюють лобістські дії [9].

Слід зазначити, що законодавство Канади передбачає такий особливий метод лобіювання, як внесення до парламенту так званого «приватного» законопроекту. Фізичні та юридичні особи, які зацікавлені у прийнятті «приватного» законопроекту, сплачують при винесенні його на розгляд, а також на кожній стадії його розгляду в парламенті спеціальний податок. Залежно від стадії законотворчої діяльності його сума становить від 100 до 800 канадських доларів [10, с. 10].

Практика застосування Акта «Про реєстрацію лобістів», незважаючи на його позитивний вплив, засвідчила необхідність удосконалення законодавства про лобіювання. Перше суттєве реформування законодавства в цій сфері було проведено у 1995–1997 рр., коли було внесено зміни до Акта та прийнято кодекс поведінки лобістів.

Основні зміни до Акта «Про реєстрацію лобістів», прийняті у 1995 році, полягали у такому:

- деталізовано категорії лобістів, при цьому «вбудовані» лобісти від організацій були розділені на два види — корпоративні (комерційні) лобісти та лобісти організацій (некомерційні);
- розширено перелік інформації, яка потребує оприлюднення лобістами, зокрема, більш докладно необхідно надавати відомості про предмет лобіювання, клієнтів лобістських послуг, фінансові видатки на лобіювання;
- запроваджено електронну систему реєстрації лобістів з метою зменшення бюрократизації процесу;
- розширено контрольно-наглядові повноваження реєстратора за суб'єктами лобістської діяльності [11, с. 10].

Кодекс поведінки лобістів, прийнятий у 1996 р., вступив у силу в 1997 р., має своїм завданням визначити правила поведінки осіб, що здійснюють лобіювання. Вказаний нормативний акт закріплює три принципи поведінки лобістів: а) *чесність і порядність*, тобто добра репутація лобіста має бути основним аргументом, що забезпечує йому взаємодію з представниками влади та клієнтами; б) *відкритість* — означає максимальну прозорість для громадськості, проте за умови збереження конфіденційності інформації в інтересах клієнта; в) *професіоналізм*, який зобов'язує лобістів дотримуватись високих професійних та етичних стандартів у своїй діяльності [12].

З метою забезпечення виконання вказаних принципів лобісти дотримуються таких правил при здійсненні професійної діяльності: а) *прозорість*, що передбачає максимально повне надання лобістами інформації органам державної влади щодо своїх

клієнтів та мети лобістської діяльності; б) *конфігенційність*, що обумовлює заборону лобістам використовувати інформацію, яка стала їм відома при виконанні своїх дій, на шкоду клієнтам та навіть розголошувати таку інформацію без згоди клієнтів; в) *унеможливлення конфлікту інтересів*, тобто заборона лобістам здійснювати неправомірний вплив на посадових осіб та пропонувати останнім вчиняти дії, що можуть призвести до конфлікту інтересів [12]. Слід зазначити, за порушення Акта «Про реєстрацію лобістів» передбачена кримінальна відповідальність, проте у законодавстві Канади на той час не було норм про кримінально-правові санкції в разі порушення кодексу поведінки лобістів [13, с. 3]. Фахівці також наголошували на тому, що нечітке формулювання норм, зокрема неясність категорії «неправомірна поведінка», негативно позначалося на правозастосовній практиці [4, с. 218]. Так, незважаючи на наявність відповідних норм у кодексі поведінки лобістів, не було проведено жодного результативного розслідування щодо порушення його положень [2, с. 6 – 7].

Подальша конституційно-правова практика регулювання лобізму в Канаді та продовження реформування відповідного законодавства призвели до прийняття нових законодавчих актів у цій сфері. При цьому канадські законодавці широко використовували інноваційні засади при удосконаленні моделі законодавства про лобіювання. Так, розроблений владою законопроект було представлено протягом січня – березня 2007 р. для широкого громадського обговорення, включаючи проведення безперервних інтерактивних консультацій у мережі Інтернет [4, с. 219].

Результатом проведеного громадського обговорення з широким залученням зацікавлених сторін стало прийняття 17 квітня 2008 року Парламентом Канади двох актів з лобіювання – «Про правила реєстрації лобістів» та «Про правила уповноважених державних посадових осіб», які набули чинності 2 липня 2008 р. та відмінили дію Акта «Про реєстрацію лобістів» 1988 р.

Акт «Про правила реєстрації лобістів» визначає три категорії лобістів: а) лобісти-консультанти – особи, які за певну фінансову винагороду здійснюють лобістську діяльність від імені та в інтересах третіх осіб на підставі укладеного з ними контракту; б) внутрішні (корпоративні) лобісти – штатні співробітники корпорації, значна частина обов'язків яких полягає у здійсненні від імені та в інтересах корпорації лобістських дій; в) внутрішні лобісти від організації – штатні співробітники неприбуткової організації, значна частина обов'язків яких полягає в здійсненні від імені та в інтересах організації лобістських дій [14, с. 2].

Замовниками лобістських послуг можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Згідно з Актом «Про правила реєстрації лобістів», замовники лобістських послуг поділяються на такі категорії: а) клієнти –

особи, які уклали з лобістами-консультантами договори про здійснення останніми лобіювання в інтересах замовника; б) корпорації, будь-які прибуткові організації, що мають у своєму штаті співробітників, значна частина посадових обов'язків яких полягає у здійсненні лобіювання; в) організації – будь-які неприбуткові організації, що мають у своєму штаті співробітників, значна частина посадових обов'язків яких полягає у здійсненні лобіювання. При цьому як корпорації, так і неприбуткові організації, що мають у своєму складі штатних лобістів, теж можуть звернутись до послуг лобістів-консультантів та укласти з ними відповідні контракти [15, с. 712 – 715]. Як і під час дії попереднього закону, об'єктами лобіювання лишилися парламент та уряд країни, зі зміщенням центру лобіювання до уряду, що викликано специфікою Вестмінстерської моделі.

Особливістю Акта «Про правила реєстрації лобістів» є посилення контрольних повноважень представників влади за діяльністю лобістів. Так, вказаний нормативний акт передбачає створення нового державного органу – Управління комісара з лобіювання Канади, що відповідає за ведення реєстраційних обліків. Комісар, який очолює Управління, має повноваження проводити розслідування з метою забезпечення дотримання Акта «Про правила реєстрації лобістів» та кодексу поведінки лобістів. Комісар також оприлюднює реєстр лобістів, готує та виносить на розгляд парламенту щорічні доповіді про практику виконання законодавства про лобіювання [15, с. 712 – 715]. Крім того, Акт збільшує розмір штрафів для лобістів, що можуть бути накладені в разі порушення ними законодавства, а також вводить такий вид покарання за грубе порушення законодавства з лобіювання, як тюремне ув'язнення [11].

Акт «Про правила уповноважених державних посадових осіб» встановлює, що частина посадовців – міністри та інші високопоставлені державні службовці – є «уповноваженими державними посадовими особами». Про кожний контакт із вказаними службовцями лобісти зобов'язані повідомляти у щомісячному звіті, з зазначенням дати та змісту таких контактів [16, с. 253]. Вказаний акт містить вичерпний перелік посад, займаючи які державні службовці підпадають під категорію «уповноважені державні посадові особи». Зазначений список складається з 11 позицій, зокрема, це посадові особи з числа високопоставлених військовослужбовців, генеральний військовий прокурор, генеральний контролер Канади, старший радник у Тасмній раді тощо [15, с. 750]. Крім того, Акт встановлює, що після припинення своїх службових повноважень «уповноважені державні посадові особи» протягом п'яти років не мають права здійснювати лобіювання стосовно урядових структур Канади [16, с. 753]. Окрім розглянутих «базових» законів регулювання лобізму у Канаді здійснюють також акти про парламент і регламент парламенту, які містять вичерпний перелік правил і рекомендацій, що стосуються діяльності

парламентаря під час залучення його до лобістської діяльності [10, с. 10].

Отже, досвід правового регулювання лобізму в Канаді є досить цікавим, свідчить про постійну увагу канадських законодавців до вказаної проблеми, наслідком чого є постійне та динамічне реформування законодавства з питань лобістської діяльності в країні. Особливістю унормування лобіювання в Канаді є те, що вказане суспільне явище врегульовано на рівні спеціального закону, який доповнюється іншими нормативними актами, що стосуються як лобіс-

тів, так і представників влади. Норми законодавства Канади, хоч і встановлюють детальні правила контролю за діяльністю лобістів, спрямовані на надання доступу до владних структур максимально широкому колу зацікавлених представників суспільства. При цьому законодавство у цій сфері особливо виокремлює суб'єктів так званого «громадського лобіювання» з метою надання вказаному явищу рис широкого суспільного характеру та стимулювання до участі у процесі прийняття владних рішень представників так званого «третього» сектору.

Література

1. Дягілев О. В. Конституційно-правовий інститут лобізму: вітчизняний та зарубіжний досвід / О. В. Дягілев. — Х. : Майдан, 2011. — 251 с.
2. Lobbying in a democratic society (European Code of conduct on lobbying): Report Committee on Economic Affairs and Development of 5 June 2009 / Council of Europe Parliamentary Assembly. — Strasbourg, 2009. — 6 p.
3. Dlugopolsky O. Models of Lobbying: International experience and Ukrainian specificity / O. Dlugopolsky // Journal of European Economy. — 2006. — Vol. 5. — № 1. — P. 27–51.
4. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади інституту лобіювання: зарубіжний досвід та перспективи для України / В. Ф. Нестерович. — Луганськ : Редакційно-видавничий відділ Луганського держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2010. — 20 с.
5. Lobbying Access and influence in Whitehall. House of Commons, Public Administration Select Committee. First Report of Session 2008–09. — Vol. I. — London, 2009. — 242 p.
6. The Annual Report on the administration of the Lobbyists Registration Act 1989–1990 // Website Office of the Commissioner of Lobbying of Canada [Electronic resource]. — Way of access : <http://www.ocl-cal.gc.ca/eic/site/lobbyist-lobbyise1.nsf/eng/nx00253.html>.
7. Акт про реєстрацію лобістів від 1989 року [Канади] // Сайт Канадо-українського законодавчого і міжурядового проекту [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.culip.com.ua/>.
8. Lobbyists Registration Regulations. Regulatory impact analysis statement // Canada Gazette Part I. — 1989. — Vol. 123. — № 23. — P. 2797–2800.
9. Лобіювання. Група міжнародного співробітництва. — К. : День печати, 2004. — 30 с.
10. Базілевич Д. С. Інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу: «Лобіювання в Україні: досвід, проблеми і перспективи» / Д. С. Базілевич, В. Ф. Нестерович; за заг. ред. к.ю.н. В. Федоренка. — К. : СПД Москаленко О. М., 2009. — 36 с.
11. Registrar of Lobbyists. Annual Reports 2007–2008 / Government of Canada. — Ottawa, 2008. — 49 p.
12. Кодекс поведінки лобіста від 1995 року [Канади] // Сайт Канадо-українського законодавчого і міжурядового проекту [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.culip.com.ua/>.
13. Geoffrey P. Kieley / Bill C-15: An Act to Amend the Lobbyist Registration Act. Legislative Summary LS-443E. — Ottawa, Library of Parliament, 2002. — 10 p.
14. The Lobbying Act: A Summary of New Requirements / Government of Canada. — Ottawa, 2008. — 5 p.
15. Lobbying Act Lobbyists Registration Regulations of 17 April 2008 / Canada Gazette Part II. — Vol. 142. — № 9. — P. 712–715.
16. Regulatory impact analysis statement of the The Lobbying Act Designated Public Offise Holder Regulations of 17 April 2008 // Canada Gazette Part II. — 2008. — Vol. 142. — № 9. — P. 751–753.

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАГАЛЬНОПРИЙНЯТИХ ПРИНЦИПІВ ТА НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, СПРЯМОВАНИХ НА БОРТЬБУ З ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

С. Ф. Здоровко,

к.ю.н., доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

mpdepartment@ukr.net

Статтю присвячено висвітленню питання боротьби в епоху глобалізації зі злочинами міжнародного характеру. Особливо актуальним на цей час є питання організації боротьби з транснаціональними злочинами. Автором зроблено спробу дати поняття злочину в міжнародному кримінальному праві. При цьому наведено особливі ознаки, які характеризують транснаціональні злочини, в тому числі зроблено спробу вичленити об'єкти цих злочинів. Крім того, в статті надається тотожність понять міжнародних злочинів та злочинів міжнародного характеру тощо.

Ключові слова: транснаціональні злочини, міжнародні злочини, злочини міжнародного характеру, кримінальна відповідальність, міжнародна спільнота.

ПРИМЕНЕНИЕ ОБЩЕПРИЗНАННЫХ ПРИНЦИПОВ И НОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА, НАПРАВЛЕННЫХ НА БОРЬБУ С ТРАНСНАЦИОНАЛЬНОЙ ПРЕСТУПНОСТЬЮ

Статья посвящена изучению вопроса борьбы с преступлениями международного характера в эпоху глобализации. Особенно актуальным в настоящее время является вопросы организации борьбы с транснациональными преступлениями. Автором сделана попытка определить понятие преступления в международном уголовном праве. При этом приведены особые признаки, которые характеризуют транснациональные преступления, в том числе сделана попытка вычленения объектов этих преступлений. Кроме того, в статье дается тождественность понятий международных преступлений и преступлений международного характера.

Ключевые слова: транснациональные преступления, международные преступления, преступления международного характера, уголовная ответственность, международное сообщество.

APPLICATION OF ACCEPTED PRINCIPLES AND NORMS OF INTERNATIONAL LAW AIMED AGAINST INTERNATIONAL CRIME

The article deals with problems of combating the international crimes while globalization. The most essential issues are the prevention of the transnational crimes. The author defines a concept of crime in the international criminal law. The author reveals key elements, which characterize transnational crimes; and determines the objects of the crimes. The article explains the identity of international crime concept and the international crimes.

Key words: transnational crimes, international crimes, crimes with an international character, criminal responsibility, international community.

Якщо не відволікатися на розгляд доктринальних питань транснаціональної організованої злочинності, неважко відзначити, що її відрізняє від звичайної організованої кримінальної діяльності лише одна ознака — «здійснення злочинної діяльності як всередині, так і за межами національних кордонів» [1, с. 8].

На Восьмому конгресі ООН (Гавана, 1990 р.) відзначалось: «Організована злочинність створює пряму загрозу національній та міжнародній безпеці й стабільності та представляє собою фронтальну атаку на політичні та економічні влади, а також утворює загрозу самій державі. Вона порушує нормальне функціонування соціальних та економічних інститутів та компрометує їх, що призводить до втрати довіри до демократичних процесів. Вона підриває процес розвитку і зводить нівець досягнуті успіхи. Вона ставить у положення жертви населення цілих країн й експлуатує людську слабкість, отримуючи при цьому прибутки. Вона охоплює, окутує та навіть втягує в кабалу цілі прошарки суспільства у різні взаємопов'язані злочинні підприємства» [2].

З виникненням та розростанням транснаціональних та організованих форм кримінальної зло-

чинності, тероризму, міжнародного тероризму злочинність стала загрожувати не лише суспільній, а й національній (державній) безпеці. Злочинність у світі за останні 30 років збільшилась у чотири рази. За даними ООН, злочинність у світі з кінця 90-х рр. в середньому збільшується на 5 % на рік, у той час як приріст населення складає 1 % на рік. Відповідно, стали удосконалюватися національні та міжнародні прийоми та засоби контролю за злочинністю, прискання та боротьби з нею. Розробка науково обґрунтованих рекомендацій з удосконалення кримінально-правових заходів боротьби зі злочинністю, обумовлених, з одного боку, потребами розвитку суспільства, а з іншого — зростаючою загрозою міжнародної злочинності — актуальне завдання науки кримінального права.

Особливістю кожної держави є здійснення її кримінальної юрисдикції над особами, винними в скоєнні міжнародних злочинів. Враховуючи, що ніяка держава не в змозі наодинці успішно упоратися зі зростанням міжнародної злочинності, світова спільнота прийняла головні угоди в цьому напрямку, однією з яких є Конвенція ООН проти трансна-

ціональної організованої злочинності та доповнюючі її протоколи (Італія, 2000 р.).

«Глобалізація соціальних та економічних процесів породила й глобалізацію злочинності, роблячи її все більш організованою, транснаціональною та витонченою» [3, с. 5].

Організована злочинність, яка на початковій стадії сприймається як місцева або, принаймні, як регіональна загроза, вже стала високорозвиненою міжнародною діяльністю.

Зростає рівень злочинності, який скоюють або інтернаціональні за складом злочинні групи, або на території декількох держав, чи проти інтересів двох та більше країн. Такий вид злочинності стали називати міжнародний (або транснаціональний) [4, с. 5].

Численні злочинні угруповання здійснюють свою діяльність на міжнародному рівні, розглядаючи державні кордони не як бар'єри, а як комерційні можливості [5, с. 3].

На сьогодні жодна, навіть економічно розвинена держава, не в змозі ефективно протидіяти транснаціональній злочинності. Для цього необхідне широке міжнародне співробітництво.

Генеральний секретар ООН Кофі Ананн на саміті тисячоліття заявив: «У 1945 році засновники ООН утворили відкриту систему міжнародного світу, яка базується на співпраці. Ця система спрацювала та уможливила появу глобалізації. В результаті цього всі існують у глобальному світі. Реагування на ці зрушення — ось центральне завдання, яке стоїть перед світовими лідерами. У цьому новому світі групи та окремі особи все частіше напругу взаємодіють між собою через кордони без участі держави. Це створює певну загрозу. Злочинність, наркотики, тероризм, забруднення, захворювання, зброя, біженці та мігранти — все це рухається в одну та другу сторони більш швидкими темпами та в більших об'ємах, ніж у минулому. Люди відчувають загрозу, яка йде від подій, що розгортаються далеко від них. Вони більш гостро реагують на несправедливість та жорстокість в окремих країнах та чекають від держав якихось заходів у цьому відношенні. Однак нова технологія також утворюється для взаємного порозуміння та спільних дій. Якщо ми бажаємо взяти краще від глобалізації та уникнути гіршого, ми повинні навчитися керувати краще і повинні навчитися керувати, оскільки краще керувати спільно» [6, с. 4].

Таким чином, важливу роль в об'єднанні та координації зусиль країн у боротьбі з транснаціональною злочинністю на національних та міжнародних рівнях повинні відігравати міжнародні організації, особливо ООН.

У рамках ООН, цієї авторитетної універсальної міжурядової організації, утворені спеціальні органи, призначення яких в утворенні підвищеної ефективності співпраці країн у боротьбі зі злочинністю, та більшою мірою у сфері правотворчості.

У Віденській декларації про злочинність та правосуддя: відповіді на виклики XXI століття, яка при-

йнята 10–17 квітня 2000 р. на Десятому Конгресі Організації Об'єднаних Націй з попередження злочинності та поведіння з правопорушниками, вказано на необхідність більш тісної координації та співробітництва між державами у вирішенні світової проблеми злочинності, зміцнення внутрішніх систем кримінального правосуддя та національного потенціалу в сфері міжнародного співробітництва [7, с. 28].

Злочин у міжнародному кримінальному праві — це «порушуюче світовий правопорядок, карно скоєне особою діяння, протиправність якого та відповідальність за яке встановлено в міжнародному кримінальному праві» [8, с. 26], хоча признається, що чіткого кримінологічного та юридичного визначення транснаціонального злочину до цього часу ще не визначено [9, с. 8].

Подібні суспільно небезпечні діяння у низці випадків можна вважати загальнокримінальними злочинами, необхідність боротьби з якими може призвести до укладення окремих двосторонніх або багатосторонніх міжнародних договорів (про правову допомогу та правові відносини по кримінальних справах, про видачу, про співробітництво в боротьбі зі злочинністю й т. п.).

Суттєва особливість, яка характеризує транснаціональні злочини, — це підвищена суспільна небезпека — найважливіша соціальна (матеріальна) ознака злочину, що визначає перш за все об'єкт злочину, тобто наявність тих суспільних інтересів, яким завдається шкода. Тому транснаціональні злочини, в першу чергу — це такі злочини, скоєння або погроза скоєння яких викликає стурбованість декількох держав (усієї спільноти), та друге — ознаки яких, а також заходи протидії закріплено або потребує закріплення в міжнародній угоді.

Спираючись на міжнародні угоди, в яких держави визначають сферу співробітництва в боротьбі зі злочинністю, можна говорити й про територіальну ознаку транснаціональної злочинності [10, с. 1–14].

Згідно з п. 2 ст. 3 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, злочин містить транснаціональний характер, якщо він скоєний:

1) більш ніж в одній державі;

2) в одній державі, однак суттєва частина його підготовки, планування, керівництва або контролю мала місце в іншій державі;

3) в одній державі, однак за участю організованої злочинної групи, яка здійснює злочинну діяльність більше, ніж в одній державі;

4) в одній державі, однак його суттєві наслідки мають місце в іншій державі [13, с. 616].

Науковці, зокрема О. В. Асташабов, визначають злочинну групу, яка має транснаціональні зв'язки, як групу злочинців, які організували взаємодію з кримінальними структурами за кордоном з метою підвищення ефективності особистої протиправної діяльності та незаконного збагачення [14, с. 341].

Об'єктами транснаціональних злочинів є як суспільні відносини в середині держави, які мають

міжнародне значення в силу міжнародної стурбованості охороною цього об'єкту (наприклад, суспільна безпека, навколишнє природне середовище), так і міждержавні відносини в економічній, політичній, екологічній соціально-культурній, інформаційній та інших сферах. Визначаючи ті чи інші діяння як злочин, світова спільнота, як правило, в преамбулах відповідних універсальних договорів, завжди зазначає їх безпеку як для міждержавних, так і для внутрішніх державних відносин. Протидія подібним злочинам, як правило, вимагає залучення значного числа людських та матеріальних ресурсів, об'єднання зусиль більш ніж двох держав, світової спільноти в цілому.

Існує думка, що наслідки транснаціональних злочинів обов'язково повинні проявлятися за межами території держави, де вони були скоєні.

Мабуть, вже утворення загрози в результаті скоєння злочинів сусідній державі, а тим більше спільноті в цілому, буде мати міжнародне значення, наприклад, незаконне тиражування аудіовізуальних творів, яке здійснюється на території Росії або Молдови, загрожує безпеці системи прав інтелектуальної власності в суміжних та інших закордонних державах.

Аналізуючи договірну практику України, можна зробити висновок, що практично всі злочини, передбачені загальним кримінальним правом, мають міжнародну направленість, що загальнокримінальна злочинність отримала зовнішні риси та достатні ознаки міжнародної.

Так, в Угоді про співпрацю держав-учасників СНД у боротьбі зі злочинністю, сказано, що сторони будуть співпрацювати в попередженні, присканні, виявленні та розкритті таких злочинів: злочини проти життя та здоров'я, свободи, честі та гідності особи; злочини проти власності; екологічні злочини та інші, тобто злочини, які охоплюють цілі розділи КК України.

Також широкий перелік злочинів, у боротьбі з якими держави домовились співпрацювати, знаходиться в Угоді між урядами держав-учасників Чорноморського економічного співробітництва про взаємодію в боротьбі зі злочинністю (вересень 1998 р.) (держави-учасники: Албанія, Азербайджан, Болгарія, Вірменія, Грузія, Молдова, Румунія, РФ, Туреччина та Україна. Ці злочини й складають структуру транснаціональної злочинності. Іншими словами, термін «транснаціональна злочинність» використовується для означення родового поняття міжнародної злочинності та злочинів міжнародного характеру.

Низка авторів у наукових працях не виокремлює різниці між такими поняттями, як «транснаціональна злочинність», «кримінальні злочини міжнародного характеру», «міжнародні кримінальні злочини» та ін. Як рівнозначні часто використовуються терміни «міжнародний» та «транснаціональний» у різних міжнародних документах (резолуціях, рекомендаціях, зверненнях іт. п.), приблизно однаково значення закріплено за названими термінами й у загальноживальному значенні. «Транснаціональний — ... виходячи за межі однієї держави, міжнаціо-

нальний» [15, с. 28–29]. «Міжнародний — ...який стосується відношень між народами, державами, зв'язків між ними», «існуючий між народами, що поширюється на багато людей, інтернаціональний» [16, с. 348–435]. Однак більшість дослідників чітко відрізняють міжнародні злочини як злочини, які містять підвищену небезпеку для світового співтовариства (агресія, геноцид, апартеїд і т. п.) та злочини міжнародного характеру, які мають меншу загрозу, однак вони завдають шкоду міждержавним відносинам, світовому співробітництву держав, організаціям та громадянам різних країн.

Міжнародний злочин — найбільш серйозне порушення міжнародного права, яке причиняє шкоду або загрожує міжнародній спільноті взагалі. Вирішальною обставиною, яка дозволяє віднести порушення міжнародного обов'язку до міжнародних злочинів, є об'єкт посягань, важливіші інтереси міжнародної спільноти, де постраждалою стороною фактично є все світове співтовариство.

У процесі боротьби держав з окремими видами злочинів робились спроби виробити поняття «міжнародного злочину». Ці спроби знаходили своє відображення в міжнародних актах, прийнятих державами щодо боротьби з розповсюдженням порнографічних видань (1910 р.), у боротьбі з розповсюдженням наркотичних засобів (1936 р.) та ін. [17, с. 750].

Проблема визначення поняття «міжнародних злочинів» була та залишається однією із першочергових завдань і не лише теорії та практики міжнародного права, але й національного кримінального права. Важливість вирішення цього завдання визначається тим, які правопорушення будуть визначені міжнародними, також які форми та методи боротьби з ними виберуть держави, які відправні точки будуть визначеними для удосконалення національних законодавств у боротьбі з міжнародними злочинами.

Деякою мірою термін «міжнародний злочин» має характер метафори, тому що, по суті, означає порушення не кримінального, а міжнародного права. Слово «злочин» у цьому контексті лише підкреслює серйозність такого правопорушення.

Офіційно визнаного переліку дій держав, які розглядаються як міжнародні злочини, не існує. Однак вперше види міжнародних злочинів були сформульовані в Статуті Міжнародного військового трибуналу 1945 р. (ст. 6) та аналогічному Статуті по Далекому Сходу 1946 року. В доктрині існує одностайна думка, згідно з якою недоречно намагатися сформулювати вичерпний перелік таких дій. Однак 17 липня 1998 р. щодо злочинів проти миру та безпеки людства на Дипломатичній конференції повноважних представників під егідою ООН був утворений Міжнародний Кримінальний Суд та прийнято його Статут. Юрисдикція цього суду має силу на такі види злочинів, як [18]:

- злочини геноциду;
- злочини проти людства;

– військові злочини (це коло серйозних порушень Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., яке раніше визначено в Статуті Міжнародного трибуналу по Югославії);

– злочини агресії.

До ознак міжнародних злочинів необхідно віднести:

1) порушення державою міжнародних обов'язків;

2) настання міжнародної кримінальної відповідальності фізичної особи (осіб), винної в аналогічних злочинах та діючої від імені держави, або не від її імені, однак держава у зв'язку з тим, що не вживала заходів з їх попередження або прискання, обов'язково стає суб'єктом міжнародної відповідальності;

3) для встановлення міжнародної (кримінальної) відповідальності не обов'язково, щоб міжнародні злочини були криміналізовані в національному законодавстві;

4) міжнародні злочини порушують інтереси не лише якоїсь однієї держави, а ставлять під загрозу міжнародний правопорядок у цілому.

Виокремлення в кримінальному кодексі України як самостійного об'єкта кримінально-правової охорони світу та безпеки людства стало наслідком конкретизації об'єкта державних злочинів.

З урахуванням аналізу об'єкта злочинів, які знайшли своє закріплення в розділі XX Кримінального кодексу України, їх складові необхідно розділяти на такі види: а) злочини проти миру (ст. 436, 437, 443, 444); б) військові злочини (ст. 438, 439, 440, 447); в) злочини проти безпеки людства (ст. 441 – 442).

Однак, якщо підходити принципово до даної класифікації, яка ґрунтується на ст. 6 Статуту Нюрнбернського трибуналу [19, с. 26], друга група – військові злочини – не відображає в такому викладенні зміст об'єкта цих злочинів, оскільки їх об'єктом є «справедлива війна» або «правомірне застосування сили». Відповідно до ст. 51 Статуту ООН, під справедливою війною зазвичай мають на увазі таку війну, яка ведеться для самооборони. Беззаконною війною, згідно з резолюцією ГА ООН від 1974 р. «Про визначення агресії» [20, с. 366 – 368], є агресія, акти якої й тягнуть законне застосування сили – самооборони (державами індивідуально або колективно).

Нормативно «право війни», яке обумовлює права та обов'язки воюючих сторін при проведенні військових операцій та обмежує їх вибір у засобах спричинення шкоди один одному, було підтверджено в документах міжнародних конференцій, проведених у Гаазі в 1899 та 1907 рр. («право Гааги»). Подальший розвиток обмеження засобів ведення війни отримало в Гаазькій конференції про захист культурних цінностей під час збройного конфлікту 1954 р.; Конвенції про заборону військового або іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976 р.; Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатись такими, що

спричиняють значні ушкодження або маю невибіркові дії, 1980 р. з прикладеними до неї протоколами; Конвенції про заборону провадження, зберігання та накопичення запасів хімічної зброї та її знищення 1993 р.; Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, провадження та передачі протипілотних мін та їх знищення 1997 р. [21, с. 348 – 435].

Таким чином, залежно від безпосереднього об'єкта злочинів, викладених у розділі XX Кримінального кодексу України, їх складові слід класифікувати на такі види:

– злочини проти миру (мирних міжнародних відносин) : ст. 436, 437, 443, 444;

– злочини проти права справедливої війни (законного застосування сили – самооборони) : ст. 438, 439, 440, 447;

– злочини проти людства : ст. 441 – 442.

При цьому остання група повинна мати саме таку назву: «проти людства», а не «проти людяності», хоч саме термін «людяність» знаходиться в більш пізньому міжнародно-правовому акті – Статуті Міжнародного кримінального суду [22, с. 22].

Аналіз цього документа показав, що ні геноцид, ні екоцид не відносяться до визначених у Статуті злочинів проти людяності, під якими розуміють кожен із вказаних «дій, які кояться в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на кожних цивільних осіб, якщо такий напад коїться свідомо» [ст. 6], а геноцид – це подібні діяння, які кояться «з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку» [23, с. 7].

Свідоме знищення оточуючого людину природного середовища, яке тягне за собою екологічну катастрофу (екоцид) – злочини, направлені проти безпеки людства. Об'єктом злочину екоциду є здорова основа безпеки людства, в тому числі й майбутніх поколінь – оточуюче природне середовище.

Врешті, об'єктом міжнародних злочинів є міжнародні обов'язки в сфері забезпечення міжнародного миру, безпеки та співробітництва нації народів, які спираються на принципи мирного співіснування та співробітництва, поваги державного суверенітету, права націй на самовизначення. Їх об'єднує високий ступінь небезпеки для людини, для земної цивілізації [23].

Наступний вид транснаціональних злочинів – злочини міжнародного характеру. Їх міжнародна безпека проявляється в тому, що вони є загрозою міжнародної співпраці та (або) відносин, які існують всередині двох, декількох або багатьох держав [24].

Злочини міжнародного характеру відносяться до розряду серйозних (тяжких), які одночасно посягають на міжнародний та національний правопорядок, права та свободи людини, на світове співробітництво держав в області економіки, культури, торгівлі. Головна небезпека цих злочинів не лише в змісті злочинних дій, а ще й в їх міжнародному розповсюдженні.

Можна з впевненістю стверджувати, що злочини міжнародного характеру — це діяння, такі ж, як і міжнародні злочини, які посягають на міжнародний правопорядок, однак в інших, менших масштабах, та зачіпають не фундаментальні основи міжнародних відносин, а лише якусь окрему їх сторону. Відповідальність за такі злочини настає відповідно до міжнародних домовленостей (інколи вони можуть мати регіональний характер) та національного законодавства.

До особливої групи злочинів, які є об'єктом стурбованості міжнародної спільноти, умовно можна віднести злочини, склад яких не ввійшов у поняття міжнародних злочинів або злочинів міжнародного характеру. Такі діяння не посягають на міжнародний правопорядок, а лише зачіпають відношення між двома (інколи більше двох) державами та набувають міжнародного характеру лише в конкретній ситуації у зв'язку з виникненням у складі злочину міжнародного «іноземного» елемента (це — крадіжки, шахрайства, крадіжки дітей та ін.). З приводу цих злочинів між державами укладаються двосторонні угоди про надання правової допомоги (або регіональні угоди), направлені на прискікання спроб злочинців уникнути справедливого правосуддя за кордоном, а також на недопущення збуту краденого або «відмивання» злочинних прибутків за кордоном, це також може бути контрабанда, «потягови грабунки» та ін.

Перелік цих злочинів знаходиться в постійній динаміці за рахунок того, що все більше злочинів набувають міжнародного характеру, а держави намагаються укласти для боротьби з ними міжнародні універсальні або регіональні угоди.

Так, на X Конгресі ООН у Відні в квітні 2000 р. за основу було запропоновано прийняти робоче визначення транснаціональних організованих злочинів та їх примірний перелік. Однак у ході обговорення на вказаному форумі та в подальшому Комісії з попередження злочинності та кримінального правосуддя, підготовлений текст конвенції не вдалось зберегти, в документі перелік цих злочинів не зберігся навіть у вигляді додатку [25].

Згідно з класифікацією ООН, усі транснаціональні злочини підрозділяються на 17 груп:

1. Відмивання грошей.
2. Тероризм.
3. Крадіжки творів мистецтва та предметів культури.
4. Крадіжки інтелектуальної власності.
5. Незаконна торгівля зброєю.
6. Викрадення літаків.
7. Морське піратство.
8. Захват наземного транспорту.
9. Шахрайство зі страхуванням.
10. Комп'ютерна злочинність.
11. Екологічна злочинність.
12. Торгівля людьми.

13. Торгівля людськими органами.
14. Незаконна торгівля наркотиками.
15. Хибне банкрутство.
16. Проникнення в легальний бізнес.
17. Корупція та підкуп громадських та партійних діячів, виборних осіб.

Аналізуючи міжнародно-правові документи з питань боротьби з транснаціональною злочинністю, можна зробити низку висновків, наведених нижче:

1. Виокремлюється декілька характерних рис транснаціональних злочинів:

— здійснення в широких масштабах шляхом утворення та експлуатації ринків незаконних товарів та послуг (Матеріали VIII Конгресу ООН з попередження злочинності та поведження з правопорушниками. Гавана, вересень, 1990 р.);

— утворення характеру промислу, наявність системи захисту від соціального контролю з використанням насильства, залякування, корупції, отримання прибутку незаконним шляхом (Підсумковий документ Міжнародного семінару ООН з питань боротьби з організованою злочинністю. Суздаль, жовтень 1991 р.);

— проникнення в прибуткові законні види діяльності, розмивання меж між організованою злочинністю та злочинністю «білих комірців» (Доповідь Генерального Секретаря ООН «Вплив організованої злочинності на суспільство в цілому» на Другій сесії Комісії з попередження злочинності та кримінального правосуддя ЕКОСОС. Квітень, 1993 р.);

— надбання спеціальних навичок та професіоналізму (Довідковий документ до Всесвітньої конференції на рівні міністрів внутрішніх справ «Про організовану транснаціональну злочинність». Неаполь, листопад, 1994 р.).

2. Поняття транснаціональних злочинів, віднесення їх до окремих груп не завжди залежить від правової форми, наприклад, якщо правопорушення сформульовано в нормах *jus cogens*, в правових звичаях, нарешті, в резолюціях міжнародних організацій. Тобто злочин може набути міжнародного (транснаціонального) характеру незалежно від того, чи був укладений відповідний міжнародний договір. Тому, якщо порівняти поняття злочину за КК України та міжнародним правом, то такі ознаки транснаціонального злочину, як протиправність та покарання впливають із міжнародних обов'язків та знаходяться в текстах міжнародних угод та інших нормах міжнародного права.

3. Віднесення злочинів до групи транснаціональних є умовним, оскільки міжнародно-правове регулювання цієї сфери знаходиться в постійній динаміці за рахунок того, що все більша кількість злочинів набуває міжнародного характеру, і з метою співробітництва в боротьбі із ними держави намагаються прийняти міжнародні універсальні або регіональні угоди.

Література

1. Репецька А. Л. Транснаціональна організована злочинність: характеристика, причини, стратегія контролю / А. Л. Репецька. — Іркутськ, 2001. — 215 с.
2. Овчинський В. С. XXI століття проти мафії. Кримінальна глобалізація та Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності / В. С. Овчинський. — М.: ИНФРА-М, 2001. — 148 с.
3. Годунов І. В. Транснаціональна організована злочинність в Росії: шляхи та форми протидії: дис. докт. юрид. наук / І. В. Годунов. — Рязань, 2002. — 604 с.
4. Фейсал Кайд Алі Ахмед. Міжнародно-правові основи співробітництва держав в боротьбі з економічними злочинами міжнародного характеру: дис. канд. юрид. наук / Кайд Алі Ахмед Фейсал. — М., 2001. — 168 с.
5. Кофі Ананн «Ми, люди»: доповідь Генерального секретаря ООН на Саміті Тисячоліття 3 квітня 2000 р. / Ананн Кофі // Міжнародне публічне та приватне право. — 2001. — № 1. — 67 с.
6. Трунцевський Ю. В. Десятий Конгрес ООН про боротьбу з транснаціональною організованою злочинністю / Ю. В. Трунцевський // Міжнародне публічне та приватне право. — 2001. — № 1. — 67 с.
7. Кібальнік А. Г. Вплив міжнародного кримінального права на російське кримінальне право: автореф. дис. докт. юрид. наук / А. Г. Кібальнік. — М., 2003. — 427 с.
8. Іванов Е. А. Відмивання грошей та правове регулювання боротьби з ним / Е. А. Іванов. — М., 1999. — 176 с.
9. Трунцевський Ю. В. Транснаціональні злочини (міжнародний та кримінально-правовий аспект) / Ю. В. Трунцевський. — М.: АНПФСНП Р.Ф., 1999. — 70 с.
10. Трунцевський Ю. В. Відеопіратство. Міжнародно-правовий аспект / Ю. В. Трунцевський // Інтерпол в Росії. — 2000. — № 4. — 172 с.
11. Страшабов А. В. Правові, організаційні та тактичні аспекти боротьби з транснаціональною злочинністю / А. В. Страшабов // Проблеми боротьби з організованою злочинністю та корупцією. — Л., 1978. — 163 с.
12. Сучасний словник іноземних слів. — М., 1992. — 616 с.
13. Ожегов С. І. Толковий словар російської мови / С. І. Ожегов, М. Ю. Шведов. — М., 1994. — 341 с.
14. Фейсал Кайд Алі Ахмед. Міжнародно-правові основи співпраці держав в боротьбі з економічними злочинами міжнародного характеру / Кайд Алі Ахмед Фейсал. — М., 2001. — 168 с.
15. Римський Статут Міжнародного кримінального суду (м. Рим, 15 червня — 17 липня 1998 р.) // М. І. Костенко. Міжнародне кримінальне право: сучасні теоретичні проблеми. — М.: Юрлітінформ, 2004. — 448 с.
16. Діюче міжнародне право: зб. документів / уклад. Ю. М. Колосов, Е. С. Кривчікова, Т. 1. — М., 1996. — 768 с.
17. Панов В. П. Міжнародне кримінальне право / В. П. Панов. — М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1997. — 320 с.
18. Черіф М. Бассіоуні. Злочини проти людяності / М. Черіф Бассіоуні // Військові злочини. Це треба знати всім. — М.: Текст, 2001. — 415 с.
19. Римський Статут Міжнародного кримінального суду 1998 р. — М.: Юрлітінформ, 2004. — 448 с.
20. Ляхов Е. Г. Тероризм: національний, регіональний та міжнародний контроль / Е. Г. Ляхов, А. В. Попов. — Ростов-на-Дону: РЮІ МВС Росії, 1999. — 435 с.
21. Степаненко В. І. Вплив міжнародних договорів на зміст та сферу дії радянського кримінального права: автореф. канд. юрид. наук / В. І. Степаненко. — Свердловськ: Юридичний ін-т. ім. Р. А. Руденко, 1982. — 242 с.
22. Трунцевський Ю. В. Десятий Конгрес ООН у боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю / Ю. В. Трунцевський // Міжнародне публічне та приватне право, 2001. — № 1. — 67 с.
23. Іванов Н. А. Транснаціональні злочини, скоєні з використанням комп'ютерних та телекомунікаційних технологій (класифікація, теорія та практика розслідування): спеціалізований учбовий курс / за ред. докт. юрид. наук Н. А. Лопашенко. — Саратов: Саратовський центр дослідження проблем організованої злочинності та корупції, 2007. — 286 с.

АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ УКРАЇНИ «МЕМОРАНДУМ ПРО ГАРАНТІЇ БЕЗПЕКИ У ЗВ'ЯЗКУ З ПРИЄДНАННЯМ УКРАЇНИ ДО ДОГОВОРУ ПРО НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ»

В. П. Кононенко,

к.ю.н., доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

mpdepartment@ukr.net

5 грудня 1994 р. Президент України Л. Кучма підписав Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Відповідно до тексту Меморандуму, контрагенти України підтвердили свої зобов'язання за іншими міжнародними договорами, але не взяли на себе жодних зобов'язань у зв'язку з відмовою України від ядерної зброї. Таким чином, у Меморандумі не були закріплені засоби охорони інтересів України, способи їх реалізації та засоби забезпечення інтересів держави. Крім того, відповідно до п. 8 ст. 114-5 Конституції України, чинної у 1994 р. президент «веде переговори і підписує міждержавні та міжнародні договори України, які набирають чинності після ратифікації Верховною Радою України». Таким чином, Меморандум повинен був бути ратифікований спочатку Верховною Радою України, а тільки потім набрати чинності і виконуватись. Підписання Меморандуму, невнесення зазначеного документу на ратифікацію до Верховної Ради України та виконання нератифікованого у порядку, передбаченому Конституцією України міжнародного договору, що завдало істотної шкоди економіці, обороноздатності та територіальній цілісності України, є перевищенням влади з боку президента України, що підписав зазначений Меморандум.

Ключові слова: Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, ратифікація, міжнародний договір.

АНАЛИЗ МЕЖДУНАРОДНОГО ДОГОВОРА УКРАИНЫ «МЕМОРАНДУМ О ГАРАНТИЯХ БЕЗОПАСНОСТИ В СВЯЗИ С ПРИСОЕДИНЕНИЕМ УКРАИНЫ К ДОГОВОРУ О НЕРАСПРОСТРАНЕНИИ ЯДЕРНОГО ОРУЖИЯ»

5 декабря 1994 г. Президент Украины Л. Кучма подписал Меморандум о гарантиях безопасности в связи с присоединением Украины к Договору о нераспространении ядерного оружия. Согласно тексту Меморандума, контрагенты Украины подтвердили свои обязательства по другим международным договорам, но не взяли на себя никаких обязательств в связи с отказом Украины от ядерного оружия. Таким образом, в Меморандуме не были закреплены средства охраны интересов Украины, способы их реализации и пути обеспечения интересов государства. Кроме того, согласно п. 8 ст. 114-5 Конституции Украины, действующей в 1994 г., Президент «ведет переговоры и подписывает межгосударственные и международные договоры Украины, которые вступают в силу после ратификации Верховной Радой Украины». Таким образом, Меморандум должен был быть ратифицирован сначала Верховной Радой Украины, а только потом вступить в силу и выполняться. Подписание Меморандума, невнесение указанного документа на ратификацию в Верховную Раду Украины и выполнения нератифицированного в порядке, предусмотренном Конституцией Украины международного договора, что нанесло существенный вред экономике, обороноспособности и территориальной целостности Украины, является превышением власти со стороны Президента Украины, подписавшего указанный Меморандум.

Ключевые слова: Меморандум о гарантиях безопасности в связи с присоединением Украины к Договору о нераспространении ядерного оружия, ратификация, международный договор.

THE ANALYSIS OF THE INTERNATIONAL TREATY OF UKRAINE «MEMORANDUM ON SECURITY ASSURANCES IN CONNECTION WITH UKRAINE'S ACCESSION TO THE TREATY ON THE NON-PROLIFERATION OF NUCLEAR WEAPONS»

On December 5, 1994 the President of Ukraine Leonid Kuchma signed a Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. According to the text of the Memorandum the counterparties of Ukraine confirmed their obligations under other international agreements, but didn't assume any obligation on account of the resignation of Ukraine from nuclear weapons. Thus, the means of protection of the Ukraine interests, the methods of implementation and the ways of Ukraine interests protection were not assigned in the Memorandum. Furthermore, according to par. 8 art. 114-5 of the Constitution, which functionated in 1994, the President «conducts the negotiations and signs the interstate and international treaties of Ukraine, which be implemented after ratification by the Verkhovna Rada of Ukraine». Thus the memorandum should be firstly ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine and only then it should come into effect and be implemented. The ratification of the Memorandum and the failure of the document in the ratification of the Verkhovna Rada of Ukraine and the implementation of non-ratified treaty, caused significant damage to the economy, defense capability and the territorial integrity of Ukraine.

Key words: Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, ratification, international treaty

В Постанові Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до держав-гарантів відповідно до Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до

Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (далі — Меморандум)» говориться: «В обмін на ядерне роззброєння... Україна в Меморандумі про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України

до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештському меморандумі) від 1994 р. отримала гарантії своєї безпеки» [1].

Нагадаю, що до 1 червня 1996 р. Україна завершила процес вивозу зі своєї території ядерних боєприпасів. Так, в Україні було розміщено 130 рідиннопаливних міжконтинентальних балістичних ракет SS-19 (90 у Хмельницькому і 40 у Первомайську) і 46 твердопаливних ракет SS-24 (усі – у Первомайську). У спадщину Україні дісталися стратегічні бомбардувальники Ту-160 (*Blackjack*) і Ту-95МС, що мали на озброєнні 412 ядерних боєприпасів – для крилатих ракет повітряного базування, на арсеналах зберігалось 3000 тактичних ядерних боєприпасів і величезна кількість військового майна. Вже в липні 1992 р. Росії було передано 3000 тактичних ядерних боєприпасів. У 1995 р. в Україні було деактивовано приблизно 90 % ракет, знято з бойового чергування 80 ракет РС-18.

На початку 1996 р. Україна приступила до руйнування шахтних пускових установок і вже 1 червня 1996 р. було заявлено про вивезення з території України всіх ядерних боєприпасів. До того ж ядерна зброя ліквідувалася за рахунок українських платників податків [2, с. 308 – 309]. Отже, розмір втрат України у 1994 – 1996 рр. відомий, шкода, заподіяна у 2014 р. підраховується (звісно, матеріальна, оскільки дійсну завдану шкоду нашій державі розрахувати неможливо).

Саме тут виникає питання, з чого саме Верховна Рада зробила висновок про якісь гарантії? Та що вона має на увазі під словом «гарантія»? В інтернет-енциклопедії «Вікіпедія» (чому саме «Вікіпедія» – тому що це найдоступніший ресурс, з яким тільки ледачий не ознайомиться) зазначена категорія тлумачиться таким чином: «Юридичні гарантії (фр. *garantie* – порука, умова, забезпечувати що-небудь) – законодавчо закріплені засоби охорони суб'єктивних прав громадян і організацій, способи їх реалізації, а також засоби забезпечення законності і охорони правопорядку, інтересів особистості, суспільства і держави» [3]. І хоча тут мається на увазі юридична гарантія у внутрішньодержавному праві, можна сміливо виділити головні тези, які, без сумніву, актуальні і для права міжнародного. З-поміж них виділяють такі: 1) закріплені засоби охорони прав; 2) способи їх реалізації; 3) засоби забезпечення... інтересів особистості, суспільства і держави (вид. автором – К. В.).

Тобто за логікою та здоровим розсудом у Меморандумі повинні були бути чітко і конкретно прописані засоби охорони територіальної цілісності та суверенітету України, в який спосіб вони повинні бути реалізовані, а також Клаузулу про обов'язкову юрисдикцію Міжнародного Суду ООН (арбітражне застереження, в якій держава-учасниця заздалегідь зобов'язується визнати юрисдикцію Суду ООН у разі виникнення спору з іншою державою-учасником щодо тлумачення або застосування договору в май-

бутньому). Замість останнього, наприклад, сторони зафіксували, що вони «будуть проводити консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов'язань» [4]. Не хочеться навіть критикувати зазначену фразу та аналізувати смислове навантаження, що вона містить.

Тепер розглянемо, що з вищевказаного містить міжнародний договір під назвою «Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї»? Нічого доброго.

Хтось, можливо, заперечить, що Меморандум є міжнародним договором. Але відповідно до п. 1(а) ст. 2 Конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. поняття «*оговір*» означає міжнародну угоду, укладену між державами у письмовій формі, на основі міжнародного права, незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, у двох чи кількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування [5, с. 70.]. Оскільки Конвенція 1969 р. розповсюджується тільки на угоди, укладені державами і лише письмово, то дане визначення поняття «міжнародний договір» має так би мовити цільове значення. Схоже визначення *mutatis mutandis* (з урахуванням відповідних відмінностей) міститься і у Віденській конвенції про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р. [6]. Фактично ж міжнародний договір – це угода, що укладається між суб'єктами міжнародного права, які мають право на нормотворення, незалежно від його форми і найменування і відповідає нормам міжнародного права. Відмінністю будь-якого міжнародного договору є фіксація в ньому правил поведінки суб'єктів міжнародного права і надання останнім юридично обов'язкового характеру [2 с. 118].

Укладання міжнародного договору – це складний, триваючий в часі процес, який складається з низки взаємопов'язаних стадій. В радянській науці міжнародного права широке розповсюдження отримала розроблена відомим юристом-міжнародником професором Г. І. Тункіним концепція узгодження воль, що лежить в основі права міжнародних договорів [7, с. 54 – 58].

Її прихильники вважають, що процес створення норм міжнародного права може бути теоретично розчленований на дві стадії: 1) узгодження воль держав щодо змісту правила поведінки; 2) узгодження воль щодо визнання цього правила як юридично обов'язкового.

Австрійський юрист Ф. Ліст свого часу також писав про те, що міжнародний договір є «згода воль, що відбулася між двома або декількома державами щодо державних верховних прав» [8, с. 214 – 215]. Цю ж точку зору розділяли Ф. Ф. Мартенс і Д. Анцилотті. Останній, зокрема, відзначав: «Двосторонній юридичний акт в міжнародному праві є будь-яким узгодженням воль двох або декількох суб'єктів...» [9, с. 307].

Стосовно міжнародного права державна воля — це свідомо цілеспрямованість держави на виконання певних дій. У зв'язку з цим виникає питання, а чи можна погоджувати свідому цілеспрямованість держав або інших суб'єктів міжнародного права? Ні, не можна, бо через свої об'єктивні властивості воля одного суб'єкта не може узгоджуватися, співпадати, зливатися з волею іншого (інших) суб'єктів. Тому погоджуємося з українським юристом-міжнародником професором В. А. Василенком, який пише: «В реальній дійсності процес міжнародного нормотворення, хоча і здійснюється за допомогою вольових зусиль взаємодіючих держав, є узгодженням не їх волі, а їх позицій. Воля і позиція держави пов'язані між собою, але не тотожні. Позиція держави — це вироблена нею установка щодо вирішення певних міжнародних проблем, обумовлена її потребами, інтересами і метою. При виробленні своєї позиції держава враховує потреби, інтереси і мету інших суб'єктів міжнародного права. В процесі міжнародного нормотворення держави та інші суб'єкти міжнародного права погоджують саме свої позиції щодо питання, що представляє взаємний інтерес, і досягають якогось компромісу, що і втілюється кінцем кінцем в тексті міжнародного договору. А воля держави при цьому виявляється в її свідомій цілеспрямованості виробити свою позицію і погодити її з іншими суб'єктами міжнародного права з метою досягнення взаємовигідного результату [10, с. 138]. На жаль, текст Меморандуму навряд чи містить волю народу України та передбачає досягнення взаємовигідного результату.

Відповідно до тексту Меморандуму, Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України; підтверджують їх зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності; підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ утримуватися від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і, таким чином, отримати будь-які переваги та підтверджують їх зобов'язання домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки ООН з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, в разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї. Тобто фактично, контрагенти України підтвердили свої зобов'язання за іншими міжнародними договорами, не взявши

на себе жодних об'єктивних зобов'язань у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Навіть виникає здивування у настільки формальному відношенні сторін, а особливо України до міжнародної угоди, що регулює настільки важливі питання. Пропонуємо для прикладу проаналізувати передостанній, 5-й пункт Меморандуму, згідно з яким сторони підтверджують щодо України їх зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти *будь-якої* (вид. автором — К. В.) держави-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, крім випадку нападу на них самих, їхні території чи їхні підопічні території, їхні збройні сили або на їхніх союзників з боку такої держави спільно або в союзі з державою, яка володіє ядерною зброєю [4]. Як бачимо, сторони зобов'язались щодо України їх зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти будь-якої держави-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Цікаво, президент Кучма сам читав, що він підписує 5 грудня 1994 р.

Але у зв'язку із таким підписанням і подальшим набранням чинності Меморандуму також виникають питання. Так, відповідно до п. 25 ч. 3 ст. 97 Конституції України, чинної на момент підписання Будапештського меморандуму у 1994 р., «До виключного відання Верховної Ради України належить: ратифікація і денонсація міжнародних договорів України. А президент України згідно з п. 8 ст. 114-5 зазначеного закону, «веде переговори і підписує міждержавні та міжнародні договори України, які набирають чинності після ратифікації Верховною Радою України» [11]. Таким чином, міжнародний договір України під назвою «Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» від 1994 р. повинен був бути ратифікований спочатку Верховною Радою України, а тільки потім набрати чинності і виконуватись. І хоча після основного тексту Меморандуму міститься окремий рядок, в якому написано: «Цей меморандум набуває чинності з моменту підписання», вважаємо погодження з таким текстом Меморандуму та його підписання, невнесення зазначеного документу на ратифікацію до Верховної Ради України та виконання нератифікованого у порядку, передбаченому Конституцією України міжнародного договору, що завдало істотної шкоди економіці, обороноздатності та територіальної цілісності України є зловживанням посадовим становищем з боку Президента України.

Але треба визнати, що забезпечення міцного миру й безпеки неможливо без вжиття дієвих заходів по роззброєнню й обмеженню озброєнь. Україна на справі довела відданість ідеї глобального ядерного роззброєння і уміння виконувати взяті на себе міжнародні зобов'язання.

Література

1. Постанова Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до держав-гарантів відповідно до Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/831-18>
2. Тимченко Л. Д. Міжнародне право : підручник / Л. Д. Тимченко, В. П. Кононенко. — К. : Знання, 2012. — 631 с.
3. Інтернет-енциклопедія «Вікіпедія» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%AE%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96_%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%96%D1%97
4. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_158
5. Международное право в документах / сост. Н. Т. Блатова. — М. : Юрид. лит., 1982. — 856 с.
6. Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_a04
7. Международное право / под. ред. Г. И. Тункина. — М. : Юрид. лит., 1994. — 478 с.
8. Лист Ф. Международное право в систематическом изложении / Ф. Лист. — Юрьев, 1912. — 230 с.
9. Анцилотти Д. Курс международного права. Т. 1 : Введение — общая теория / под ред. Д. Б. Левина; пер. А. Л. Саккетти, Э. М. Фабрикова. — М. : Инстр. Лит., 1961. — 457 с.
10. Василенко В. А. Основы теории международного права / В. А. Василенко. — К. : Вища шк., 1988. — 219 с.
11. Конституція України / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/888-09/page2?text=%E4%EE%E3%EE%E2%EE%F0>
12. Тункин Г. И. Теория международного права / Г. И. Тункин. — М., 1970. — 481 с.
13. Международное право / под. ред. Г. И. Тункина. — М. : Юрид. лит., 1994. — 478 с.

РАДА БЕЗПЕКИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ ЯК ІНСТИТУЦІЯ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ

Л. В. Новікова,

к.ю.н., доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

mpdepartment@ukr.net

Стаття присвячена висвітленню основних напрямів діяльності Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй в частині протидії тероризму. Автором підкреслюється небезпека, яку становить міжнародна терористична загроза для прогресивного людства. Акцентується увага на тому, що Організація Об'єднаних Націй виступає в сучасному світі найпотужнішим у політичному відношенні суб'єктом координації зусиль світової спільноти з протидії тероризму. Виходячи з цього, доводиться теза про те, що втілення антитерористичної політики Радою Безпеки є важливою складовою формування основ спільної міжнародної політики людства в частині підтримання миру та безпеки. Наголошується, що зміст контртерористичної діяльності Ради Безпеки відповідає потребам прогресивного розвитку людства з урахуванням глобальної економічної і військово-політичної кон'юнктури держав і їх об'єднань.

Ключові слова: Організація Об'єднаних Націй, Рада Безпеки, тероризм, світова безпека, контртерористична діяльність, Контртерористичний комітет, «Комітет 1540», міжнародний контроль.

СОВЕТ БЕЗОПАСНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ОБЪЕДИНЕННЫХ НАЦИЙ КАК ИНСТИТУЦИЯ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ МЕЖДУНАРОДНОМУ ТЕРРОРИЗМУ

Статья посвящена изложению основных направлений деятельности Совета Безопасности Организации Объединенных Наций в части противодействия терроризму. Автором подчеркивается опасность, которую таит в себе международная террористическая угроза для прогрессивного человечества. Акцентируется внимание на том, что Организация Объединенных Наций выступает в современном мире наиболее сильным в политическом отношении субъектом координации усилий мирового сообщества по противодействию терроризму. Исходя из этого, доказывается тезис о том, что воплощение антитеррористической политики Советом Безопасности является важной составляющей формирования основ общей международной политики человечества в части поддержания мира и безопасности. Отмечается, что содержание контртеррористической деятельности Совета Безопасности отвечает потребностям прогрессивного развития человечества с учетом глобальной экономической и военно-политической конъюнктуры государств и их объединений.

Ключевые слова: Организация Объединенных Наций, Совет Безопасности, международный терроризм, мировая безопасность, контртеррористическая деятельность, Контртеррористический Комитет, «Комитет 1540», международный контроль.

THE UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL AS A COUNTERACTION FOR INTERNATIONAL TERRORISM

The article represents main activities of the United Nations Security Council in terms of counter-terrorism. The author emphasizes the danger posed by international terrorist threat to progressive humanity. The research shows that the UN is the most powerful subject in the political sense which coordinates efforts of the international community against terrorism. According to this fact the implementation of the Security Council anti-terrorist policy is an important component to form the foundations of the common foreign policy within the peacekeeping and security framework. The Security Council counter-terrorism activity meets the needs of the progressive development of mankind based on the global economic, military and political conjuncture of states and their associations.

Key words: United Nations, Security Council, international terrorism, global security, counter-terrorism, Counter-Terrorism Committee, «1540 Committee», the international control.

Розвиток людства завжди супроводжувався багатьма суперечливими процесами. Протягом багатьох століть прогрес у одній сфері життя суспільства супроводжувався регресом в іншій, коли успіхи в одній галузі господарства чи соціального розвитку об'єктивно породжували протилежні явища в іншій. У соціально-політичній і правовій площині своєрідною реакцією деструктивних політичних сил на розвиток і утвердження інститутів демократії і прав людини став тероризм. Якщо в середині ХХ ст. тероризм вважався локальним явищем, то вже до початку третього тисячоліття він охопив більшу частину світу. Наразі на планеті не залишилося континенту, куди не проник руйнівний потенціал тероризму.

Сформувалася ситуація, коли терористичні угруповання розповсюдили свою діяльність на кілька держав у різних частинах і регіонах світу, що надало терористичним проявам міжнародного характеру.

Сучасний тероризм представляє особливу небезпеку у зв'язку з тим, що загрожує міжнародному правопорядку і міждержавним відносинам. Будь-яка акція тероризму, як справедливо зазначає В. А. Ліпкан, має насильницьку, політичну основу [1, с. 590]. Терористичні прояви зачіпають інтереси декількох (як мінімум двох) держав і для припинення або попередження таких акцій необхідно широке міждержавне співробітництво. Експерти по-різному оцінюють мотиви терористів, проте одногосло-

сходяться у тому, що основними цілями тероризму є дезорганізація державного управління, нанесення економічного і політичного збитку, дестабілізація, які повинні спонукати уряди до зміни політики [2, с. 39]. Саме тому, на думку одного з найбільш відомих американських експертів у сфері протидії тероризму Брайяна Дженкінса, міжнародний тероризм є загрозою номер 1 для національної безпеки багатьох країн світу [3].

Логічною реакцією світової прогресивної спільноти на активізацію міжнародної терористичної загрози стало визнання на рівні Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) потреби у формуванні спеціалізованих антитерористичних інституцій у своєму складі, а також створенні всеосяжної, універсальної контртерористичної стратегії. Починаючи з 2004 р., у контексті аналізу сучасних погроз і викликів людству, швидкі темпи розповсюдження тероризму у світі та зростання кількості жертв терористичних актів змушує спеціалістів ООН формувати загальнопланетарну антитерористичну систему на базі власних раніше створених структур. Після тривалих політичних консультацій на міжнародному політичному рівні було прийнято рішення скоординувати світові зусилля з протидії терористичній загрози у межах діяльності Ради Безпеки ООН (далі – РБ ООН).

З огляду на викладене, актуальним завданням науки міжнародного права є висвітлення антитерористичного потенціалу ООН. Відповідно, метою статті є висвітлення основних напрямів контртерористичної діяльності РБ ООН як вищої міжнародної інституції протидії тероризму. В основу статті закладено базові положення низки актів міжнародного права ООН у секторі протидії терористичній загрози, аналітичний матеріал з означеної проблематики, а також певні наукові напрацювання з означених питань таких науковців, як В. А. Ліпкан, О. В. Задорожній, В. Ф. Антипенко, В. І. Муравйова та інших дослідників.

Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй (далі – РБ ООН) у структурі ООН є особливим постійно діючим органом, який формує основи спільної міжнародної політики людства в частині підтримання миру та безпеки, а також в досягненні інших гуманітарних цілей міжнародної спільноти. Саме важливістю цього завдання обумовлюється те, що на відміну від інших органів ООН, РБ має право приймати рішення, які відповідно до ст. 25 Статуту ООН обов'язкові для виконання всіма членами ООН [4].

З організаційно-функціональної точки зору, діяльність РБ ООН не розрахована на цілеспрямовану протидію тероризму у всіх його проявах. Основне завдання РБ полягає, як зазначає В. Г. Буткевич, у вжитті заходів, спрямованих на поліпшення кризової ситуації [5, с. 136]. Антитерористична складова функціонування РБ ООН є складовим елементом координаційної політики з підтримання миру та безпеки в різних регіонах планети. Основними напрямками такої політики є:

- організаційне сприяння в організації і проведенні переговорів, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів сторін, між якими виникло або є загроза виникнення збройного протистояння (ст. 33 Статуту);

- розслідування будь-якої ситуації або спору, розвиток і ескалація якого може призвести до виникнення загрози міжнародному миру (ст. 34 Статуту);

- напрацювання методів і рекомендацій урегулювання спору, розвиток і ескалація якого несе загрозу миру та безпеці в державі (ст. 36 Статуту);

- визначення будь-якої загрози миру і безпеці у діях суб'єктів міжнародних відносин (ст. 39 Статуту);

- розробляти заходи, спрямовані на врегулювання спорів, що несуть загрозу миру і безпеці у світі і вимагати їх виконання, включаючи застосування збройних сил, розрив економічних зв'язків, залізничного, повітряного, морського зв'язку аж до розриву дипломатичних відносин, а також організація таких спеціальних заходів військового характеру, як демонстрація військової сили і військова блокада (ст.ст. 40,41,42 Статуту);

- вимагати від всіх країн-членів ООН внесення власного внеску в справу підтримання миру і безпеки шляхом надання збройних сил у розпорядження ООН (ст. 43 Статуту);

- організувати термінові військові заходи примусового характеру з метою зняття загрози миру та безпеці людства із застосування національних військових сил держав-членів під керівництвом Військово-Штабного Комітету (ст. 45 Статуту).

Слід додати, що для стратегічного забезпечення і оперативного керівництва заходами військового характеру, які плануються РБ ООН задля підтримання міжнародного миру і безпеки, створюється спеціальний орган управління – Військово-штабний Комітет. Основною функцією Комітету є розробка порад і надання допомоги Раді Безпеки з усіх питань, що відносяться до військових потреб Ради Безпеки в справі підтримки міжнародного миру і безпеки, застосування військ, командування ними, а також управління процесами озброєння і роззброєння. Організаційно, Комітет складається з Начальників Штабів постійних членів Ради Безпеки або їх представників.

Враховуючи ту обставину, що наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття міжнародна терористична загроза значно розширила як географію розповсюдження, так і потенціал небезпеки для держав і народів світу, РБ ООН поступово формує окремий напрям своєї роботи, сутність якого зводиться до протидії тероризму і терористичним загрозам на всіх рівнях. Організаційно це знайшло прояв у тому, що РБ ООН на підставі ст. 29 Статуту ООН заснував у своєму складі кілька спеціальних органів, основним завданням яких стало протистояння всім різновидам міжнародного тероризму.

Так, після всесвітньо відомих подій 11 вересня 2001 року, РБ ООН 28.09.2001 р. прийняла Резолюцією № 1373 [6], в якій беззастережно засудила всі форми прояву тероризму, а також зобов'язала держави-члени ООН розробити низку заходів, спрямованих на запобігання терористичній діяльності. Відповідно до Резолюції, РБ ООН засновує спеціальний Контртерористичний Комітет РБ ООН. Основні напрями роботи Контртерористичного Комітету можна об'єднати у кілька блоків:

1) блок технічної допомоги (сприяння країнам в приєднанні до наявних програм технічної, фінансової і нормативно-правової допомоги, а також у встановленні контактів з потенційними донорами);

2) організація доповідей країн задля формування повної картини про положення в сфері протидії тероризму в кожній країні і використання доповідей як інструмент для діалогу між Комітетом і державами-членами;

3) застосування передових методів заохочення країн до розробки кодексів і стандартів з урахуванням національних умов і потреб;

4) організація проведення спеціальних нарад з метою сприяння розвитку тісніших зв'язків з міжнародними, регіональними і субрегіональними організаціями у справі протидії тероризму, а також забезпечення виключення ситуації, коли спостерігається дублювання в роботі і марного витрачання засобів завдяки кращій координації зусиль. Крім цього, представники Комітету організують відвідування держав по їх проханню задля моніторингу досягнутого прогресу у антитерористичній діяльності. Для надання допомоги Контртерористичному комітету в реалізації покладених на нього завдань, Радою Безпеки 26.03.2004 р. була прийнята Резолюція № 1535 [7]. Відповідно до документа, в структурі Контртерористичного Комітету утворюється Виконавчий Директорат на чолі з Директором-виконавцем, завданням якого стало спостереження за виконанням резолюції 1373 і наданням технічної допомоги державам-членам у реалізації антитерористичних заходів.

Відзначимо, що дещо пізніше, 14.09.2005 р., РБ ООН прийняла Резолюцію № 1624 [8]. Цим документом було дещо скоординовано напрями роботи Контртерористичного Комітету, зобов'язавши останній активізувати діалог з державами світу щодо зміцнення потенціалу протидії тероризму шляхом розповсюдження передової юридичної практики і сприяння інформаційному обміну в цій сфері.

Окрім Контртерористичного Комітету, в структурі РБ ООН діє ще один антитерористичний орган – «Комітет 1540». Оригінальність такої назви обумовлена тим, що Резолюція, якою цей комітет був заснований, мала відповідний номер і була прийнята 28.04.2004 р. [9]. У цілому Резолюція спрямована на недопущення розповсюдження зброї масового знищення (ядерної, хімічної, біологічної), а також на реалізацію заходів, спрямованих на не-

допущення операцій зі зброєю масового знищення недержавних суб'єктів. Також Резолюція відобразила рішення членів РБ ООН утворити спеціальний Комітет. Основне призначення Комітету 1540 полягає в контролі за виконанням положень Резолюції. Більш деталізовано до предмету його відання входили такі контрольні завдання:

– контроль за тим, що держави-члени утримуються від будь-яких дій, що спрямовані на підтримку недержавних суб'єктів, які намагаються проводити будь-які операції зі зброєю масового знищення;

– моніторинг динаміки розробки всіма державами-членами законодавства щодо недопущення недержавних суб'єктів до зброї масового знищення;

– контроль за впровадженням державами-членами ефективних заходів обліку за матеріалами, які можуть використовуватись при виробництві зброї масового знищення, а також здійснення ефективного фізичного захисту відповідних матеріалів;

– контроль за ефективністю прикордонних заходів, спрямованих на виявлення, припинення, запобігання незаконному обороту матеріалів зброї масового знищення;

– здійснення нагляду на національному рівні за експортом і транскордонним переміщенням предметів, що належать до зброї масового знищення, включаючи розробку законів та інших актів, що регулюють правила контролю, експорту, транзиту, транскордонного переміщення, реекспорту, фінансування та транспортування елементів зброї масового знищення, відповідальності за порушення цих правил.

Діяльність РБ ООН у секторі протидії міжнародному тероризму має, в цілому, координаційний характер, а засновані в його складі структури є допоміжними за характером своєї діяльності. Проте це не применшує важливості і значення структур ООН в міжнародному антитерористичному русі. Доказом цього стала розробка Глобальної контртерористичної стратегії ООН, яка була затверджена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 60/288 8 вересня 2006 р. [10]. Відповідно до цього документа, на РБ ООН покладається низка важливих завдань у сегменті антитерористичної політики. Зокрема, на РБ ООН покладається розробка принципів співробітництва держав світу на випадок застосування зброї масового знищення в порядку здійснення терористичної діяльності, визначення пріоритетів у наданні допомоги державам, які потерпають від терористичної загрози, забезпечувати режим заборони поїздок окремих осіб у межах санкцій тощо.

У цілому є підстави заключити, що РБ ООН з огляду на нормативно визначені функції є важливою інституцією протидії сучасному тероризму. Засновані в структурі РБ контртерористичні органи офіційно виражають позицію міжнародної спільноти із засудження і несприйняття терористичних проявів. Проте контртерористична діяльність РБ має завжди підлаштовуватись під потреби насе-

лення країн світу з урахуванням економічної і військово-політичної кон'юнктури, наявних людських і технологічних ресурсів, національно-культурної і

релігійної толерантності народів і етнічних груп у процесі міжнародної взаємодії та інтернаціонального співробітництва.

Література

1. Ліпкан В. А. Міжнародне право : підручник / В. А. Ліпкан, В. Ф. Антипенко, С. О. Акулов. — К. : КНТ, 2009. — 752 с.
2. Куликов А. Сучасний міжнародний тероризм - відповідні заходи / А. Куликов // Глобальний тероризм і міжнародна злочинність: Матеріали 4-го Всесвітнього антикримінального та антитерористичного форуму. — Герцлія : Інститут міжнародної політики по боротьбі з тероризмом, 2008.
3. Не стоит искать Козлов отпущения: интервью автора книги «Ядерный терроризм: насколько это реально?» корреспонденту «Ъ» Елене Черненко [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://nuclearno.ru/text.asp?14977>
4. Устав Организации Объединенных Наций / Официальное Интернет-представительство Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.un.org/ru/documents/charter/index.shtml>
5. Міжнародне право: основні галузі / В. Г. Буткевич, С. А. Войтович, В. І. Муравйов; за ред. В. Г. Буткевича. — К. : «Либідь». — 2004. — 814 с.
6. Резолюция Совета Безопасности Организации Объединенных Наций № 1373 от 28.09.2001 г [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/557/45/PDF/N0155745.pdf?OpenElement>
7. Резолюция Совета Безопасности Организации Объединенных Наций № 1535 от 26.03.2004 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <chrome-extension://oemmndcbldboiebfnladdacbfdmadadm/http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/286/43/PDF/N0428643.pdf?OpenElement>
8. Резолюция Совета Безопасности Организации Объединенных Наций № 1624 от 14.09.2005 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/510/54/PDF/N0551054.pdf?OpenElement>
9. Резолюция Совета Безопасности Организации Объединенных Наций № 1540 от 28.04.2004 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <chrome-extension://oemmndcbldboiebfnladdacbfdmadadm/http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/328/45/PDF/N0432845.pdf?OpenElement>
10. Глобальная контртеррористическая стратегия Организации Объединенных Наций, утвержденная Резолюцией шестидесятой сессии Генеральной Ассамблеи ООН 60/288 от 08.09.2006 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/504/90/PDF/N0550490.pdf?OpenElement>

ПРИПИНЕННЯ ДОГОВОРУ СТРАХУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

О. А. Файер,

к.ю.н., доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

fayer.lena@yandex.ua

Стаття присвячена питанням щодо припинення договору страхування професійної відповідальності. Автором звертається увага на те, що причинами, які тягнуть за собою припинення договору страхування, є: причини, які не залежать від волі сторін; причини, які залежать від волі однієї зі сторін; причини, які залежать від волі обох сторін. Автор зауважує, що підстави припинення договору страхування визначені Законом України «Про страхування», однак в даній статті автор приділяє увагу, зокрема, таким підставам припинення договору страхування професійної відповідальності, як відмова від договору та його розірвання.

Договір страхування професійної відповідальності має свою специфіку, у зв'язку з чим в статті розглядаються підстави односторонньої відмови страховика і страхувальника від договору страхування професійної відповідальності та правові наслідки відмови від договору для кожної зі сторін. У порівняльному аспекті автором здійснений аналіз норми статті 958 ЦК РФ щодо припинення договору страхування до настання строку, на який він був укладений. Автор зауважує, що цілком доречною підставою односторонньої відмови від договору страхування професійної відповідальності з боку страхувальника є припинення в установленому порядку професійної діяльності.

В статті автором приділяється увага таким підставам розірвання договору страхування професійної відповідальності, як розірвання вказаного договору за домовленістю сторін; у зв'язку із істотним порушенням іншою стороною умов договору; у разі істотної зміни обставин, якими керувалися сторони при укладанні договору.

Ключові слова: договір, страхування професійної відповідальності, страховик, страхувальник, одностороння відмова, розірвання.

ПРЕКРАЩЕНИЕ ДОГОВОРА СТРАХОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Статья посвящена вопросам прекращения договора страхования профессиональной ответственности. Автор обращает внимание на то, что причинами, которые влекут за собой прекращение договора страхования, являются: причины, не зависящие от воли сторон; причины, не зависящие от воли одной из сторон; причины, которые зависят от воли обеих сторон. Автор подчеркивает, что основания прекращения договора страхования определены Законом Украины «О страховании», однако в данной статье уделяется внимание таким основаниям прекращения договора страхования профессиональной ответственности, как отказ от договора и его расторжение.

Договор страхования профессиональной ответственности имеет свою специфику, в связи с чем в статье рассматриваются основания одностороннего отказа страховщика и страхователя от договора страхования профессиональной ответственности и правовые последствия отказа от договора для каждой из сторон. В сравнительном аспекте автором осуществлен анализ нормы статьи 958 ГК РФ о прекращении договора страхования до наступления срока, на который он был заключен. Автор замечает, что вполне уместным основанием одностороннего отказа от договора страхования профессиональной ответственности со стороны страхователя является прекращение в установленном порядке профессиональной деятельности.

В статье автором уделяется внимание таким основаниям расторжения договора страхования профессиональной ответственности, как расторжение указанного договора по договоренности сторон; в связи с существенным нарушением другой стороной условий договора; в случае существенного изменения обстоятельств, которыми руководствовались стороны при заключении договора.

Ключевые слова: договор, страхование профессиональной ответственности, страховщик, страхователь, односторонний отказ, расторжение.

TERMINATION OF THE PROFESSIONAL LIABILITY INSURANCE CONTRACT

This article deals with the problems of termination of the professional liability insurance contract. The author pays attention to the fact that the causes that lead to the termination of the insurance contract are the reasons that do not depend on the will of the parties; reasons that do not depend on the will of one of the parties; reasons which depend on the will of the both parties. The author specifies that the grounds for termination of the insurance contract are provided by the Insurance Act of Ukraine, however, in this article, the author focuses on such grounds for termination of the professional liability insurance contract as a unilateral refusal to the contract and its termination.

Professional liability insurance contract has its own peculiarities. The author of this article discusses the grounds of a unilateral refusal to the professional liability insurance contract for the insurer and the insured and legal consequences of that contract refusal for each party. In a comparative perspective the author analyzes the provisions of Article 958 of the Russian Federation Civil Code on the termination of an insurance contract before the term which he was concluded for. The author notes that cessation of the professional activity in the prescribed manner is an appropriate ground for the insured to withdraw from the professional liability insurance contract.

The article focuses on such termination grounds of the professional liability insurance contract as the termination of the contract by the agreement of the parties; in connection with the breach of the contract; in the event of the change in circumstances that were significant for the parties at the conclusion of the contract.

Key words: contract, professional liability insurance, insurer, insured, unilateral refusal, termination.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій, показує, що підставам припинення договору страхування професійної відповідальності приділено недостатньо уваги й проблема є актуальною, але науковцями розглядаються більш загальні підстави припинення договору страхування, без виокремлення специфічних аспектів, які притаманні припиненню саме договору страхування професійної відповідальності.

Питання щодо підстав та порядку припинення договору страхування професійної відповідальності висвітлювали в своїх роботах такі українські науковці, як: В. Д. Базилевич, О. Залстов, Р. А. Майданик, О. І. Міхно, С. С. Осадець, Я. О. Чапичадзе та вчені інших країн: В. І. Серебровський, О. І. Худяков, Г. Ф. Шершеневич. Вимагають подальшого наукового дослідження поставлені проблеми щодо підстав припинення договору страхування професійної відповідальності та правових наслідків припинення вказаного договору.

Метою цієї статті є визначення підстав припинення договору страхування професійної відповідальності й розгляд правових наслідків у разі припинення вказаного договору за різними підставами.

Припинення договору має місце там, де повністю припиняється договірне зобов'язання. З цього приводу О. І. Міхно зауважує, що під припиненням договору необхідно розуміти у широкому доктринальному значенні припинення (ліквідацію) його чинності за суб'єктивними чи об'єктивними підставами та припинення договірних прав та обов'язків на майбутній період [2, с. 47].

Г. Ф. Шершеневич слушно зазначав, що договір страхування у випадках часткового пошкодження об'єкта страхування чи при здійсненні виплати страхового відшкодування за наявності страхового випадку, не припиняється, правові відносини між учасниками зобов'язання залишаються, але у зміненому вигляді (зменшується розмір страхової суми або розмір страхового відшкодування, на яке може розраховувати страхувальник або вигодонабувач при настанні іншого страхового випадку в період дії укладеного договору страхування) [8, с. 229].

Як правильно підкреслює В. І. Серебровський, причини, які тягнуть за собою припинення договору страхування, можуть бути поділені на три групи: 1) причини, які не залежать від волі сторін; 2) причини, які залежать від волі одного з контрагентів; 3) причини, які залежать від взаємної згоди сторін [4, с. 540].

У главі 50 ЦК України перелічені найпоширеніші підстави припинення зобов'язань, але цей перелік не є вичерпним, тобто договором та законом можуть бути передбачені інші підстави припинення зобов'язань. Серед підстав припинення договірною зобов'язання є відмова від договору та його розірвання. Проаналізуємо юридичні факти припинення договору страхування професійної відповідальності. Загальні підстави припинення договору страхування, визначені ст. 28 Закону України «Про страхування», притаманні і договору страхування професійної відповідальності [7; 3].

У зв'язку із специфікою договору страхування професійної відповідальності інтерес представляє підстава припинення договору страхування — одностороння відмова від договору страхування.

Одностороння відмова від договору може мати місце тільки у випадках, коли право на таку відмову встановлено договором чи законом. Слід мати на увазі те, що повна або часткова відмова від договору здійснюється за рішенням сторони без її звернення до суду і тягне за собою припинення або зміну договору. Ми погоджуємося з думкою С. О. Соменкова, який зазначає, що одностороння відмова від виконання договору є дією фізичної або юридичної особи, що направлена на припинення цивільних прав та обов'язків, які випливають із договору [5, с. 90].

О. І. Худяков, відповідаючи на питання, чи рівнозначні поняття «відмова від договору» та «відмова від виконання договору», приходять до висновку, що так, і зазначає, що важко знайти інший зміст поняття «відмова від договору», ніж як «відмова від виконання договору» [6, с. 658]. З наведеними думками можна погодитися, оскільки відмова страхувальника від договору страхування означає, що він втратив інтерес до страхування, і, як наслідок, не потребує страхового захисту.

Розглянемо підстави односторонньої відмови сторін від договору, встановлені законом та зробимо висновок щодо правових наслідків, які виникають із цих підстав відмови від договору страхування професійної відповідальності.

Підставами односторонньої відмови страховика від договору страхування професійної відповідальності є (ст. 997 ЦК України) [7]:

1) прострочення страхувальником внесення страхового платежу і несплата його протягом десяти робочих днів після пред'явлення страховиком письмової вимоги про сплату страхового платежу. Сторони договору страхування професійної відповідальності при його укладенні мають право обговорити питання щодо відмови страховика від договору страхування та визначити умову договору щодо неможливості відмови страховика від договору страхування професійної відповідальності;

2) невиконання страхувальником умов договору страхування. В цьому випадку страховик повинен повернути страхувальнику страхові платежі за період, що залишився до закінчення строку дії договору, з вирахуванням нормативних витрат на ведення справи, визначених при розрахунку страхового тарифу, та фактично здійснених страхових виплат;

3) інші підстави, встановлені договором страхування професійної відповідальності.

Отже, правовим наслідком відмови від договору страхування з боку страховика є припинення договору страхування професійної відповідальності, при цьому страховик повинен повернути страхувальнику страхові платежі повністю або з вирахуванням нормативних витрат на ведення справи.

Підставами односторонньої відмови страхувальника від договору страхування професійної відповідальності є (ст. 997 ЦК України) [7]:

1) порушення умов договору страхування страховиком. У цьому випадку страховик зобов'язаний повернути страхувальнику сплачені ним страхові платежі повністю;

2) інші підстави, визначені договором страхування професійної відповідальності.

Отже, правовим наслідком відмови від договору страхування з боку страхувальника є припинення договору страхування професійної відповідальності, при цьому страховик повинен повернути страхувальнику страхові платежі повністю або за період, що залишився до закінчення строку договору, з вирахуванням нормативних витрат на ведення справи.

Страхувальник та страховик мають право вказати в договорі страхування інші конкретні підстави, які даватимуть їм право на односторонню відмову від договору страхування професійної відповідальності, наприклад, пов'язані із видом та умовами професійної діяльності страхувальника.

Вважаємо, що при розгляді питань цієї проблематики, у порівняльному аспекті представляє інтерес норма статті 958 ЦК Російської Федерації, якою закріплено, що договір страхування припиняється до настання строку, на який він був укладений, якщо після його вступу в силу можливість настання страхового випадку відпала та існування страхового ризику припинилось за обставинами іншими, ніж страховий випадок. До таких обставин, зокрема, відносяться: загибель застрахованого майна з причин, інших, ніж настання страхового випадку; припинення в установленому порядку підприємницької діяльності особою, яка застрахувала підприємницький ризик або ризик цивільної відповідальності, пов'язаної з цією діяльністю [1].

Зауважимо, що у нашому випадку, коли мова йде про припинення договору страхування професійної відповідальності, цілком доречною підставою односторонньої відмови від договору страхування з боку страхувальника є припинення в установленому порядку професійної діяльності. Правовим наслідком такої відмови від договору страхування професійної відповідальності повинно бути припинення договору страхування з утриманням страховиком страхових платежів пропорційно часу, протягом якого діяв договір страхування.

Наступне, на що треба звернути увагу, це припинення договору страхування професійної відповідальності шляхом його розірвання.

Статтею 997 ЦК України передбачено, що договір страхування припиняється у випадках, встановлених договором та законом, отже, ця норма дозволяє зробити висновок щодо можливості припинення договору страхування шляхом його розірвання.

Здійснюючи аналіз норм, закріплених у статтях 651-654 ЦК України, робимо висновок, що основни-

ми підставами розірвання договору страхування професійної відповідальності є такі [7].

1. Домовленість сторін, яка можлива лише у разі, якщо інше не передбачено в договорі чи законі. Домовленість про розірвання договору здійснюється в тій самій формі, що й договір, якщо інше не встановлено законом.

Підкреслимо, що у випадку розірвання договору страхування професійної відповідальності за згодою сторін, воно обмежується інтересами вигодонабувача, який визначений в договорі страхування, оскільки метою страхування професійної відповідальності є захист, в першу чергу, майнових інтересів саме вигодонабувача, яким є клієнт страхувальника – особи, яка здійснює професійну діяльність, якому завдано шкоду внаслідок професійних помилок страхувальника. В такому випадку, залежно від підстави розірвання договору страхування професійної відповідальності слід також одержати згоду вигодонабувача.

2. Істотне порушення іншою стороною умов договору, тобто таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору. Таке розірвання договору можливе лише за рішенням суду на вимогу однієї зі сторін за договором.

3. У разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору, договір може бути розірвано за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання. При цьому зміна обставин є істотною, якщо вони змінилися настільки, що, якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах. Якщо сторони не досягли згоди щодо приведення договору у відповідність із обставинами, що істотно змінились, або щодо його розірвання, договір може бути розірвано за рішенням суду.

4. Інші випадки, встановлені договором або законом.

Пропозиція або вимога про припинення договору страхування професійної відповідальності не може бути заявлена страховиком після того, як йому стало відомо про настання страхового випадку, в силу якого він зобов'язаний здійснити виплату страхового відшкодування. В цьому випадку страховик має право на відмову від виплати страхового відшкодування, якщо для цього в нього наявні самостійні підстави, які визначені чинним законодавством та умовами договору.

Підсумовуючи викладене, приходимо до висновку, що припинення договору страхування професійної відповідальності може відбуватися у зв'язку з припиненням зобов'язання, що впливає з договору та підпорядковане загальним правилам щодо припинення зобов'язань. Підставами припинення договору страхування професійної відповідальності також є відмова від договору та розірвання договору страхування.

Подальші дослідження мають спрямовуватися на вдосконалення і розкриття усіх підстав припинення договору страхування професійної відповідальності. Пропонується прийняти постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку та правил проведення обов'язкового страхування про-

фесійної відповідальності осіб, діяльність яких може заподіяти шкоду третім особам», що передбачено статтею 7 Закону України «Про страхування», якою і буде визначений порядок припинення договору страхування професійної відповідальності, підстави та правові наслідки для сторін у разі його припинення.

Література

1. Гражданский кодекс Российской Федерации: Части первая, вторая, третья и четвёртая. — М. : Издательство «Омега-Л», 2008. — 665 с. — (Кодексы Российской Федерации).
2. Міхно О. І. Припинення договору за цивільним законодавством України : монографія / О. І. Міхно. — К. — Х. : ТОВ «Оберіг», 2009. — 224 с.
3. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 18. — Ст. 78.
4. Серебровский В. И. Избранные труды по наследственному и страховому праву / В. И. Серебровский. — М. : Статут, 2003. — 558 с.
5. Соменков С. А. Расторжение договора в гражданском обороте: теория и практика / С. А. Соменков. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : МЗ-Пресс, 2005. — 208 с.
6. Худяков А. И. Страхование право / А. И. Худяков. — СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. — 691 с.
7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40 — 44. — Ст. 356.
8. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) / Г. Ф. Шершеневич; вступ. ст. Е. А. Суханова. — М. : Фирма «СПАРК», 1994. — 466 с.

ДЛЯ ПОДАТОК

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

№ 1144

**Серія «Міжнародні відносини. Економіка.
Країнознавство. Туризм»**

Т. 2

Юридичні науки (Міжнародне право)

Випуск 4

Збірник наукових праць

Українською, російською та англійською мовами

Підписано до друку 30.12.2014. Формат 60x84/8. Папір офсетний. Друк ризографічний.
Ум. друк. арк. 4,53. Обл.-вид. арк. 5,67. Тираж 100 пр. Зам. 80/15. Ціна договірна.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна
Тел. 705-24-32